

Язэп Янушкевіч

**Неадменны сакратар
Адраджэння**

Вацлаў Ластоўскі

Мінск

«Навука і тэхніка»

1995

ББК 63.3(4Бел)

Я65

УДК 947. 6 Вацлаў Ластоўскі

Рэцэнзенты

доктар філалагічных навук Г.Кісялёў,
кандыдат філалагічных навук В.Скалабан

ISBN 5-343-01408-9

Пасля больш чым паўстагоддзя шальмавання ці проста замоўчвання вяртаецца да нас імя Вацлава Ластоўскага (1883-1938). Жыццёвы шлях сакратара «Нашае Нівы», прэм'ер-міністра БНР, акадэміка і неадменнага сакратара Беларускай Акадэміі навук адлюстроўвае паваротныя моманты ў лёсе Беларусі першай трэці XX стагоддзя, і постаць яго займае тут адно з цэнтральных месцаў.

«З крыжоў здымаем тысячы распятых...»

* * *

*Чым угнявіла ты Бога, і чым раззлавала,
Што над табою, яшчэ не апетай і сотню строф,
Маятнік часу упаў, і касцельная цемра настала.
Цемра прабітых далоняў і тысяч няправых галгоф?..*

-- вырвалася адчайнае пытанне з вуснаў галоўнага героя, маладога князя Алеся Загорскага ў эпілогу недапісанага гістарычнага рамана Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім».

Падзеі рамана разгортваюцца ў сярэдзіне XIX стагоддзя, перад самым пачаткам нацыянальна-вызвольнага паўстання 1863--1864 гадоў. Але ягоным крывавым здушэннем не скончылася панаванне над Беларуссю «цемры прабітых далоняў». Сёння, у зыходныя хвіліны 2-га тысячагоддзя па Нараджэнні Хрыстовым, акідаючы вокам яшчэ адзін прамільгнулы ў пакутах век, на пытанне, які перыяд стаўся найбольш трагічным для нашага з вамі стагоддзя, з сумнай пэўнасцю можна канстатаваць: 1920-я -- пачатак 1950-х гадоў.

Гэта быў пракляты час жорсткага здушэння нацыянальнага руху не адных беларусаў. Здушэння, расцягнутага не на адно дзесяцігоддзе, аплочанага беларускім і суседнімі з ім народамі мільёнамі «няправых Галгоф». Найчасцей безыменных, нібы ў эру першых хрысціян.

На адну з іх можна ўзышоў сын беларускай зямлі, шчофра надзелены ад прыроды талентам -- Вацлаў Ластоўскі, дзяржаўны дзеяч, адзін з ідэолагаў утварэння незалежнай Беларусі, выдатны пісьменнік, гісторык, публіцыст, філолаг, выдавец, перакладчык, бібліёграф... Несправядлівасць учыненага над ім раніць сэрца не толькі фактам нялюдска абарванага жыцця творцы, перад тым выкінутага з роднай зямлі, скале-

чанага ленінска-сталінскімі лозунгамі, -- але і доўгім, несправядліва доўгім замоўчваннем ягонаі «веры» -- глыбокіх ведаў з гісторыі роднай Беларусі- Крывіі.

Пасля распяцця Хрыста сын Божы пакінуў 12 апосталаў. Акадэміка Вацлава Ластоўскага, расстралянага бальшавікамі (гэтымі цэнтурыёнамі-легіянерамі апошняй найвялікшай імперыі), пазбавілі годных вучняў і наступнікаў. Ягоная «біблія» -- капітальная «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» ляжала ў савецкіх спецховішчах да самых апошніх 80-х гадоў, калі ўжо на ўсю шумелі «галоснасць» з «перабудоваю».

Постаці, роўныя Вацлаву Ластоўскаму, засталіся дзесь у эпасе першага Адраджэння, у часы Скарыны і Гусоўскага. Мо дзеля неабсяжнай велічы зробленага ім у розных галінах айчыннай культуры і не маглі так доўга адважыцца на поўную рэабілітацыю вучонага пілаты ХХ стагоддзя, цудоўна разумеючы, што тым самым давядзецца распісацца ў краху ўсіх догмаў, нагароджаных у беларускай гуманітарнай навуцы на працягу апошняга паўстагоддзя.

«Ці прызнайце дрэва добрым, і плод ягоны добрым; ці прызнайце дрэва марным і плод ягоны марным; бо дрэва пазнаецца па плодзе» (Мацей; 12, 33).

Але Вацлаў Ластоўскі выйшаў з роду волатаў духу. Гэта значыць, быў народжаны для несмяротнасці, бо усё жыццё рупіўся пра скарбы, якія моль не паточыць, іржа не з'есць. Гартаваў дух нацыі, упарта аднаўляючы памяць пра мінуўшчыну, пабітую нанесенымі праз чужынцаў каменнямі няведання.

Хатняя адукацыя

Глухой восенню 1883 года, 27 кастрычніка паводле старога стылю, а паводле новага 8 лістапада, у засценку Калеснікава 1, што на Дзісеншчыне, у сям'і Юстына і Ганны Ластоўскіх нарадзіўся сын. Хрысцілі яго ўжо па Калядзе, 26 снежня ў Задарожскім касцёле ля мястэчка Дзісна. Тамтэйшы святар ксёндз Антон Аўдыцкі даў яму пры хросьце адно імя: Вацлаў. У хроснай метрыцы бацькі немаўляці названы мяшчанамі. Гэта значыць, хутчэй за ўсё, паходзілі з безземельнай шляхты.

Праўда, меркаванне пра радавод Ластоўскіх як спаконвечную шляхту бачыцца дужа няпэўным у святле выказвання: «Мой бацька земляроб, дзед -- каваль, а прадзед -- бортнік». Так крылата акрэсліў сямейную генеалогію Вацлаў Ластоўскі, сам ужо будучы на выгнанні ў далёкім Саратаве.

Бортнік і шляхецкі радавод -- рэчы ў прафесійным, тым болей у сацыяльным статусе XIX стагоддзя неадпавараныя. Затое не выклікае сумневу вольнае і трохі галаднаватае маленства сына безземельных шляхцічаў-арандатараў у адным з найпрыгажэйшых куткоў Беларусі -- на Віцебшчыне. У родным для Вацлава засценку Калеснікава ў 1866 годзе стаяла ўсяго адна хата і жылі 14 душ. Паводле веравызнання -- усе каталікі.

Жылі ў асноўным з раллі. Маленства Ваціка прайшло напаўгалодным. Пазней, ва «ўспамінах з нядаўняй мінуўшчыны» пра вёску Стары Пагост ён прыгадае:

¹ Да апошняга часу ўсе айчынныя і замежныя энцыклапедычныя даведнікі падавалі аднолькава недакладную дату нараджэння -- 20 кастрычніка / 1 лістапада 1883 г., -- і месца нараджэння: засценак Калеснікі ў сучасным Мёрскім раёне. Цяпер дакументальна даведзена, што родны кут Ластоўскага -- былы засценак Калеснікава (цяпер ў Пліскім сельсавеце Глыбоцкага раёна.

«Агульна беручы, крыўская вёска жыла вельмі бедна, асабліва ж бедна жылі жыхары вялікіх вёсак, дзе пры малазямельлі і шнуравой гаспадарцы, зямля выкарыствалася толькі напалавіну. Прыкладам, у гэтым самым Старым Пагосьце на звыш 60 гаспадароў, толькі 3--4 гаспадары мелі хлеб на стала ад новага да новага; палавіна ж вёскі ад вясны да жніва хлеба не бачыла».

Акром хлеба, сям'ю Ластоўскіх падкармлівалі Дзісна-Дзісенка і бліжэйшыя азёры. У азёрных глыбінях, месцамі да 20 метраў, брохалі серабрыстыя з залацістым адлівам ляшчы і «падлешчыкі», цяжкія шчупакі, гуляла порсткая плотка і жвавья акунькі, у цёпрых старыцах задуменна грэліся тоўстыя ліны і язі, у халоднай крынічнай вадзе ці ў норах пад карчамі стаялі аліўкава-зялёныя ментузы.

Доўгімі восеньскімі вечарамі незацугляныя ляснымі верхавінамі вольныя вятры гайдалі бяссонныя азёрныя і рачныя хвалі, а ў хаціне пад чаратоваю страхою патрэсквала лучына, спявала верацяно ці гудзеў калаўрот, і разам з доўгаю кудзеляю цягнуліся бясконцыя казкі азёрнага краю. Ці не ў бацькоўскай хаціне заслухаецца ўпершыню малы Вацік паданнямі пра волатаў, з якіх пачне пазней свой славуты, а цяпер зусім забыты, «Беларускі радавод»:

«Першыя людзі на зямлі былі волаты. Іх называлі стаўрамі і гаўрамі: стаўры -- мужчыны, гаўры -- дзеўкі. Яны былі вялікія і дужа доўга жылі на сьвеце. Елі яны толькі сырое. Тыя з іх, каторыя аскароміліся вараным, з кожным пакаленьнем меншалі і карацей жылі на сьвеце.

Калі волаты паміралі, то іх клалі на зямлю і насыпалі на іх горы, на памятку. Гэтакія горы-магілы і цяпер ёсць, называюць іх людзі валатоўкамі. Калі ўжо ўсе волаты навыміралі, то людзі ўстанавілі спраўляць штогоду на іх памінкі. Спраўлялі на Сёмуху і называлі іх «Стаўроўскімі».

Апошні чалавек з роду волатаў быў князь Бой.

Князь Бой быў сынам дзеўкі гаўры і простага чалавека. У яго было сем жонак.

Першая жонка была Вольга -- дачка князёўскага дружынніка. Ад яе радзіўся ў яго сын Бойка і тры дзеўкі.

Другая жонка была Рагнеда з Полацку. Радзіла яна яму шэсьць сыноў і сёмую дзеўку. Сыны яе былі: Заранка, Юрла, Варган, Нырка, Албавух, Самішча.

Трэцяя жонка была Красуля з Смаленска...»²

У тым беларускім радаводзе не магло не знайсціся месца для Ластоўскіх. «Пятая Доня, служанка Красулі, радзіла: Гадзюка, Кажана, Кавурку і Равуна». Дык вось, «ад першага сына Доні, Гадзюка, пайшлі Ласты...».

Чары сівой даўніны і адначасова дзівосны чын нараджэння з чорных казюрак-літарак новага цуду -- зразумелых (і не зусім) слоў -- агарнулі ў маленстве дапытлівага лабатага падлетка. Першую навуку чытаць-складаць хлопчык лёгка адолеў дома, і бацькі аддалі сына ў бліжэйшае мястэчка Пагост. Дакладней, яно называлася Стары Пагост, дзе месціліся належныя ўстановы. У ліку іх значылася парафіяльная школа. «Школьны будынак стаяў у цэнтры вёскі, пры самай вуліцы, і спаверхнасьцю сваёй адрозьніваўся ад іншых гаспадарскіх хат хіба толькі большай сваёй старасьцю і кляймо нейкай архаічнасьці»³. Да прыкладу, вядома, што ў 1886 годзе ў ёй вучыліся 22 падлеткі. У 1892 навучальным годзе трапіў у яе сцены і Вацік Ластоўскі.

«Школьны персанал складаўся з «дырэктара» (вучыцеля), выбіранага штогоду і «дасьціпула» (стаража), за маіх часоў спаўняўшага свае абавязкі дажывотна, -- не без сентыменту прыгадае пазней удзячны вучань.

² Юры Верашчака. *Беларускі радавод // Наша Ніва. 1913. 26 крас.*

³ Пагашичанін. *Старабеларуская вясковая школа. Крывіч. 1923. № 1. С. 26--28.*

-- Як дырэктар, так і дасьціпул рэкрутаваліся з безьземельных той жа самай вёскі сялян. Прычым, за ранейшых часоў, дырэктарскі ўрад заўсёды зьвязваўся з урадам пастырскім; адна і тая ж асоба летам пасьвіла вясковую худобу, а зімой, калі худобу запіралі ў хлявах, брала ў свае рукі кіраўніцтва і адукацыю вясковай моладзі...

Прозьвішча майго першага мэнтара было Рубаха (імені не памятаю). Прозьвішча «Рубаха» накінута ўсім пагашчанскім Кушалёнкам, перад самым званьнем з-пад паншчыны, пры такіх варунках: дзеля нейкай патрэбы расійскі чыноўнік сьпісываў ўсіх сялян у воласьці; калі дайшоў чарод да бацькі цяперашняга Рубахі, то чыноўнік запратэставаў: «Кушуля, Кушуля! што за кушуля! Рубаха, а не кашуля! Понімаеш: порускі -- рубаха, а не кушуля і ты не Кушулёнак, а Рубаха!» Запісаў Рубахай, і з таго часу пайшоў род Рубахаў у Старым Пагосьце».

Пасля заканчэння парафіяльнай школкі ў 1894 годзе здольны падлетак спрабаваў, па няпэўных звестках, атрымаць адукацыю ў Дзісенскай павятовай навучальні. Ці скончыў яе, -- невядома. Але, пэўна, так яно і адбылося, інакш у сталыя гады чалавек ніколі б не паўтараў: «Маё роднае мястэчка Дзісна».

Нягледзячы на ​​немалыя і каларытныя школьныя ўспаміны, пакінутыя Вацлавам Ластоўскім, юнацтва будучага прэм'ер-міністра ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі, на жаль, пакуль праглядаецца пункцірна і непаспядоўна: хлопчык на паслугах у адной з віленскіх вінных крамак, дзе атрутным смогам вісеў цыгарэтны і спірытусавы чад, у якім плавалі рознамоўныя мацюкі надпітых кліентаў; канцылярыст нейкай казённай установы ў Шаўлях... Але да ўсяго гэтага душа аніяк не гарнула. Па-ранейшым вабіла навука. Юнак дапяў ажно ў Пецярбург -- найбуйнейшы культурны асяродак Расійскай Імперыі пачатку ХХ стагоддзя, дзе ўдала ўладкаваўся бібліятэкарам нейкай прыватнай

студэнцкай бібліятэкі, адначасова крадком зазіраючы ў аўдыторыі тамтэйшага універсітэта паслухаць лекцыі славурых прафесараў. Наведваўся «зайцам», бо належнай капейчыны, каб плаціць за універсітэцкую адукацыю, не меў.

Пэўнымі застаюцца два факты: у 1902 годзе дзевятнаццацігадовы юнак стаў сябрам Польшкай сацыялістычнай партыі Літвы і Беларусі, а налета, ў 1903 годзе, Вацлаў узяў шлюб з Марыяй Іваноўскай (Іванаўскай), пазней вядомай пад агульным са старэйшай сястрой Зосыя псеўданімам летувіскай пісьменніцай Лаздзіну Пяледай. Ішоў ёй тады трыццаць першы год і для 20-гадовага мужа, за плячыма якога ляжала нялёгкае маленства ў пошуках асветы і хлеба, яна сталася адначасова нібы другой маці. Марыя таксама працавала ў Пецярбурзе, у чытальні польскіх сацыялістаў, зарабляючы ў асноўным на хлеб як швачка.

Нейкі час маладыя жылі на жончынай радзіме ў мястэчку Парагай (поўнач Летувы). Пажыў Вацлаў і ў Рызе. Там у 1906 годзе спрабаваў здаць экзамены на атэстат сталасці, аднак, паводле ўласных слоў, «зрэзаўся» на рускай мове. Рыжская няўдача паклала канец безвыніковым спробам атрымаць пацверджанне сваім ведам у выглядзе дыплама ці хоць нейкага атэстата. Хлопец моўчкі і зацята працягвае паглыбляць веды нястомнай самаадукацыяй⁴.

Менавіта з Рыгі Ластоўскі даслаў першую вядомую публікацыю ў «Нашу Ніву» наступнага зместу: «Уважаючы на нідастатак нашага краёвага пісьма і

⁴ У «Спісе штатнага асабовага складу Інстытута Беларускай Культуры» па стане на 20 студзеня 1928 года без пяці хвілін акадэмік Вацлаў Ластоўскі, ані не адчуваючы сораму, у графе «Адукацыя» занатаваў нязвычайнае: «Хатня». (З хатняй адукацыяй у ІБК лічыліся яшчэ хіба толькі Змітрок Бядуля ды інстытуцкі фурман з-над Стоўбцаў Прога Ёхіль Гендэлеў).

пракунаўшыся, што такое дужа патрэбна дзіля прасьветы Краю і Людцаў, і дзіля ўлаўчэньня пісаньня, — майім з Ліпня месіца, сёліта, выдаваць зборнікі пісьма краёвага, найбольш творы нашых краёвых пісароў. Дзіля таго запрашайім усіх, хто да гэтага прылучыцца гатоў, прысылаць свае вытвары слова для зборнікаў. Зборнікі маюць быць наўчыныя-літэрацкія-гістарычныя-статыстычныя. Усякія цэнныя для якой-нібудзь карысьці вытвары будуць роўна прыдатны для зборнікоў як пісанья рускімі так і польскімі літарамі, ні ўважаючы на пракунаньня ні стан пісароў. Дужа надарылося б пісаньня даўнейшыя, даўнейшых пісароў, або цяперашніх ды ўжо старых па веку. Просім прысылаць. Зборнікі выхадзіць будуць так часта, як на тоя сабярэцца вытвароў шмат, прымерам што чвэрць году, або што месяц, або і часьцей; формай вялікай чацьвёрткі, страніц каля 100, цаной капеек 50. Пісьмы, вытвары і грошы высылаць у Рыгу. Мельнічная вуліца, дому № 125, кв. 6, В.Ластоўскаму».

Зрэшты, у маладыя гады адбылася яшчэ адна, на першы погляд малапрыкметная, падзея ў лёсе няўрымслівага маладзёна.

Як нараджаецца паэт, мастак ці музыка?

Народзіны духоўнага шмат у чым застаюцца таямніцаю, калі на няўлоўны нябесны покліч адгукваецца людская душа. Таямніцаю засталася нараджэньне Ластоўскага-філолага. Мо яно паўстала ад безнадзейнасці прабіцца да універсітэцкай крыніцы ведаў, каб наталіць імі прагнучую душу? Душу, якая з-па-над халоднай Нявы ды пецярбургскіх камяніц ў па-маладому ўтрапёна крыляла ў думках на азёрную, рачную, сапраўды сінявокую радзіму... «Ад 1902 году» Вацлаў пачынае занатоўваць «цікавыя» словы. Напачатку запісвае іх для сябе самога, бо вельмі ж «асабіста цікава было слова само па сабе».

«Слова, гэта ня ўмоўны знак для выражэньня мысьлі, але мастацкі вобраз, вызваны найжывейшымі пачуваньнямі, якія прырода і жыцьцё выклікалі ў пер-

вабытным чалавеку. Яно знаходзіцца ў цесным звязку з народным бытам, яго сьветаглядам, гісторыяй, звычаямі і абычаямі, а дзеля гэтага мова ёсьць вялікай нацыянальнай легендай і скарбніцай, сьвятой спадчынай, каторая пераходзіць з пакаленьня у пакаленьня, з дзядоў на ўнукаў. Увесь сьветагляд і паэзія нашых прадзедаў замыкаліся ў мове. Кождае слова было легендай-пагудкай, мітам; было поўнае зместу і паэзіі... Слова ёсьць творчасцю ўсяго народу; формы слова шліфаваліся многімі пакаленьнямі і сталеццямі, пакуль сталіся тым, чым яны сягоньня ёсьць»⁵.

Гэткім навукова-паэтычным тастаментам прагучыць пачатак «Прадмовы» да складзенага пазней мовазнаўцам расійска-крыўскага слоўніка. А тады, у юнацтве, улюбёнасць у роднае слова паспрыяе пераходу Ластоўскага з Польскай сацыялістычнай партыі Літвы і Беларусі ў Беларускаю сацыялістычную грамаду. Шэрагі яе, не сакрэт, налічвалі няшмат, таму сам факт пераходу знакамiты. Здзейсніўся ён у 1906 годзе, у год «рыжскай няўдачы». Замест неатрыманага атэстата сталасці Вацлаў займеў акрэсленае палітычнае аблічча. Праўда, сябрам БСГ Ластоўскі прабыў усяго два гады, аднак свайму крэда -- служэнне беларускаму народу палітычнымі, культурнымі ці іншымі шляхамі -- не здрадзіў да апошніх дзён.

⁵ Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. С. 1.

Сакратар «Нашае Нівы»

Сяброўства ў Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе вырашыла ўвесь далейшы лёс Ластоўскага. Ян і Антон Луцкевічы, адны з заснавальні- каў Грамады, адначасова ўдзельнічалі ў рэдагаванні «Нашай Нівы». Афіцыйным выдаўцом быў віленскі мешчанін Аляксандр Уласаў. Магчыма, апошні і запрасіў Вацлава на працу ў рэдакцыю ⁶.

Аднак запросіны выглядалі хутчэй авансам. Бо што ўяўляў сабою канторшчык таварнай станцыі ў Рызе, калі сонечным сакавіцкім днём 1909 года кіраваўся ў Вільню? Паводле ўласнага прызнання, «акром некалькіх, даволі няскладных, пісьменніцкіх сваіх спроб і хаатычных імкненняў, ня меў яшчэ тады за сабою нічога».

Ён з'явіўся ў старажытнай сталіцы Вялікага Княства Літоўскага надвечоркам і адразу падаўся на Віленскую вуліцу, дом № 20, дзе ў часова запушчелым складскім памяшканні месцілася рэдакцыя. Там адбылося знаёмства з мажным дзядзькам Уласавым, братамі Луцкевічамі ды маладзенькім Альгердам Бульбай (псеўданім Вітаўта Чыжа).

Пераначаваўшы у віленскіх знаёмых, раніцою Вацлаў пакіраваў да ўжо знаёмай будыніны. Заспеў яе насельнікаў «у даволі кіслых настраеннях». Настрой псавалі неважнецкія жыццёвыя варункі. «Кантора была ў запушчаным стане і на першы погляд рабіла ўражаньне складу макулятуры, якая, у постаці ўсякіх газэт, была звалена каля сьцен і сторшылася на паліцах... Наганялі нуду даўно не аднаўляныя і спрадвеку не апыляныя сьцены. Паветра было прасычана кіслай вільгацьцю, дымам ад жалезнай печкі, на якой пякліся прамочаныя

⁶ З Ластоўскім Уласаў мог сустрэцца яшчэ ў Рызе, калі вучыўся ў Рыжскім палітэхнічным інстытуце ў 1899--1905 гадах.

наскрозь учора зьвечара чыесь камашы, і тут жа, у скавародцы, сквірчэлі скваркі, якія зь вялікім адданьнем асьцярожна мяшаў пальцам чалавек з рыжаватай бародкай, у расхрыстанай кашулі і ў апорках на босую нагу, а другі, малады, пасьпешна апрануўся ў камізэльку над мадэявым, расьцяганым ложкам, якое, ад уходу, рабіла ўражаньне сьвежа сканаўшага на сьцюдзёнай тундры вярблюда.

Незнаёмы над скваркамі быў А.Лявіцкі; незнаёмы пры ложку назваў сябе Янка Купала».

Калі новазнаёмцы пачулі, што рыжаваты здаравяк, якому больш пасуе цягаць мяшкі ля млына, прыехаў сюды, у рэдакцыю, на сталую працу, рэакцыя абодвух была аднолькавая: непадробнае здзіўленне. Ядвігін Ш. 8 ледзь утрымаў патэльню, а «Купала, які да гэтага часу скончыў свой туалет, сханіў капялюш і палку і прабурчэўшы нешта, кшталтам «сам чорт тутака ня ўбудзе, калі так далей будзе», -- выскачыў за дзверы»⁷.

Больш за паўгода сплыло ад той памятнай сустрэчы, перш чым на старонках «Нашай Нівы» мільганула публікацыя за подпісам «Власт» -- першым вядомым псеўданімам Вацлава Ластоўскага, пастаўленым пад артыкулам у рэдактарскай калонцы «З нашага жыцця». Нізку гэтую распачаў ці не Сяргей Палуян, даслаўшы ў № 35-36 допіс з далёкага Кіева: «Цяпер ужо можна гаварыць і пра нашае жыцьцё. Доўга мы спалі, доўга ціхімі крокамі набліжаліся да ідэі нацыянальнага вызваленьня і... набраліся такі сіл для вытварэньня ўласнага нацыянальнага жыцця»⁸.

Падхопліваючы палуянаўскі пафас, малады сакратар «Нашай Нівы» распачаў уласны артыкул здалёк:

⁷ Псеўданім Антона Лявіцкага.

⁸ Ластоўскі В. Успаміны пра Янку Купалу // Інстытут рускай літаратуры (Пушкінскі дом) РАН у Пецяярбурзе, фонд 586, адзінка захоўвання 116, аркуш 1.

«Прошлага месяца верасьня бургамістр сталічнага чэскага горада Прагі выдаў адозву да чэскага грамадзянства, у каторай кажа, што праз гэты месяц на чэскія нацыянальныя школы трэба злажыць паўмільёна рублёў. І чэхі зложачь!»

Пачутая вестка-адозва з недалёкай славянскай краіны ўскалыхнула ў душы дзецюка незайздросныя развагі пра свядомасць мужыка-беларуса, якога «доўгае паднявольнае жыцьцё» давяло да дзікунства: чалавек пачаў саромецца матчынай мовы. Ад такой ганебнай смяротнай хваробы належыць ратавацца што моцы: «Няхай кожны, у кім дух народу ня згас, чья душа парвала іржавыя нявольніцкія пуці, хто перастаў чуцца прадажным таварам, а пачувае ў сабе дух чалавека -- няхай словам і дзелам сьведчыць цёмным братам сваім, што і яны такія ж людзі як і іншыя; няхай нясе сваю бацькоўскую мову ў жыцьцё, у сьвет -- вучыць лічыць нацыянальную справу справай сваёй. Няхай у кожным кутку Беларусі і на чужыне выйдуць лепшыя сыны бацькаўшчыны нашай - выйдуць, падобна працавітаму аратаму, на глебу народную, няхай адвернуць непачатую скібу і сеюць зерне сьвядомасьці нацыянальнай, каб тады, як і ад нас зажадаюць афіяры на народнае дзела, людзі аб беларусах маглі сказаць, як мы цяпер кажам аб чэхах:

-- І яны зложачь!»⁹.

Праз месяца паўтара, 19 лістапада 1909 года, «Наша Ніва» надрукавала апавяданне-абразок «Нарадзіны», а ў наступным, 48-м, нумары апавяданне В.Ластоўскага «Зайчык». Нават не апавяданне, а лірычную замалёўку. Аднак якую настраёвую! Вось яна ад слова да слова, ад першай да апошняй ноты. Выкінь адну -- і мелодыя сапсуецца.

⁹ *Власт. З нашага жыцьця // Наша Ніва. 1909. 8 кастрыч.*

«-- Лаві, Ганька, хутчэй лаві!.. Вось, вось дзе блізенька ўжо каля цябе зайчык!

Ганька кідалася і ручонкамі прыціскала сьветлую лапінку сонца, каторая падала з люстэрка.

Старац сьмяяўся з дзіцячай веры, пахіляў люстэрка, і зайчык, здавалася, ужо злоўлены, уцякаў з-пад Ганьчыных ручак. Тады ізноў пачыналася лоўля сьветлага зайчыка. Ганька топала каля сьцяны і хватала ручонкамі сьветлую лапінку, лапінка ўцякала і так бясконца.

... Сколькі ж такіх зайчыкаў лавіў кожны з нас?!..»

Пэўна, зачараваны музычнай настраёвасцю абразка, малады але з бездакорным мастацкім густам, Сяргей Палуян, пішучы першы ў беларускім літаратуразнаўстве ХХ стагоддзя аглядавы крытычны артыкул, прыгадаў і Вацлава Ластоўскага. Але як і ў якім ганаровым тэндэме!

«З новых сіл нашай літаратуры, -- пісаў Палуян, -- трэба адзначыць Максіма Багдановіча і Власта. У абодвух ёсьць нешта супольнага, хоць першы піша вершы, а другі прозу. Але абодва яны паэты, бо абразкі Власта -- гэта паэзія прозай. Абодвух іх родніць супольны тон іх твораў, яны паэты настрою сумнага і ціхага, як шэрая часіна зьмяркання. Абое стануць у першым раду нашых пісьменьнікаў, хаця ізноў абодвум ім трэба працаваць над мовай сваіх твораў. Багдановіч павінен пазбавіцца русіцызмаў, а Власт польскіх зваротаў, бо і гэта, і гэта адбірае ад твораў паэтычную вартасць, робіць іх ціхімі».

Камусьці дадзеная ацэнка падасца завышанай, рызыкаўным авансам. Аднак таварыскай паблажлівасцю гэта не вытлумачыць. Бо следам, у новым абзацы Ясяновіч-Палуян досыць крытычна адгукнецца пра «многа другіх другарадных пісьменьнікаў», якія «не далі знаку аб сваім разьвіцці... Да такіх належаць: Цішка Гартны, Стары Ўлас, Юзя Шчупак, Кар-

шун, дзядзька Пранук. Поступ літаратуры іх быццам саўсім не зачэплівае...». ¹⁰

Імклівае развіццё беларускага прыгожага пісьменства, больш як стагоддзе перад тым здушанага «абдымкамі» добразычлівых суседзяў -- не ўздыхнуць! -- у нашаніўскую эпоху вымагала гэткага ж няспыннага духоўнага сталення яго лепшых працаўнікоў.

Рост Власта ішоў шпарка. Нібы казачны Пакацігарошак узрастаў малады літаратар з кожным днём-месяцам. Першага студзеня 1910 года сваім навагоднім нумарам «Наша Ніва» распачала друкаваць ягоную «Кароткую гісторыю Беларусі». Пазначаны ў пачатку публікацыі падзагалоўак «Па Кіркору» ў асоб недасведчаных нараджаў меркаванне пра яе як рэч кампіляцыйную. Узапраўды было далёка не так. Проста 27-гадовы гісторык сціпла вызначыў сабе ролю звычайнага рэгістратара вядомых фактаў і падзей, знойдзеных у працах знаных папярэднікаў. У ліку іх, бачым, пачэснае месца адводзілася Адаму Кіркору.

У тым самым годзе, калі Янка Купала на кватэры прафесара Браніслава Эпімаха-Шыпілы пісаў несмяротны «Курган» і выдаў свой другі паэтычны зборнік «Гусляр», нашаніўская «Кароткая гісторыя Беларусі» пабачыла свет асобным выданнем у слаўнай друкарні Марціна Кухты. «Гісторыя -- гэта фундамент, на котрым будзеца жыццё народу. І нам, каб адбудаваць сваё жыццё, трэба пачаць з фундаменту, каб будынак быў моцны. А фундамент у нас важны, гісторыя наша багатая...» -- сцвярджаў у прадмове да кнігі В.Ластоўскі, сціпла адзначаючы свой уклад: «Беручыся пісаць кароткі гэты нарыс гісторыі нашай, ня меў я змогі даць навучны твор, плод доўгіх навуковых досьледаў, - даў тое, на што было маея змогі: сабраў з расейскіх,

¹⁰ Ясяновіч С. Беларуская літаратура ў 1909 гаду // *Наша Ніва*. 1910. 11 лютага.

польскіх ды ўкраінскіх гісторыкаў тое, што мне вядома было аб гісторыі нашага краю і народу...»¹¹.

Выхадам «Кароткай гісторыі...» Влада беларуская літаратура нашаніўскай пары набыла так патрэбныя ёй пэўныя арыентыры, каб упэўнена крочыць у будучыню. Гэтай цвёрдай пэўнасці не ставала тады многім, нават свядомым беларусам, гатовым самаахвярна служыць ідэі нацыянальнага адраджэння. Без Вацлава Ластоўскага, без ягонай «Кароткай гісторыі Беларусі» з «40 рысункамі» шмат каму з сучаснікаў давялося б доўга, пакутліва доўга аднаўляць гістарычную памяць.

Наколькі ж сам Ластоўскі жыў гісторыяй, мысліў яе катэгорыямі і валодаў найбагацейшай факталогіяй, сведчыць прызнанне аднаго з сучаснікаў:

«Трапіў я ў рэдакцыю «Наша Ніва». Сталі мы гаварыць аб беларускай справе. Я выказаў фразу: »... але, на жаль, мы, беларусы, маем бедную гісторыю». Раптам скуль узяўся чалавек лысы, абросшы, няголены з круглым чалом і, ідучы яшчэ, паднятым голасам стаў гаварыць: «Як, мы ня маем Гісторыі? Скажыце, калі ласка, хто мае багацейшую гісторыю, чым мы, беларусы?» і г.д. Зразу ён мне насыпаў так шмат, што перавярнуў усю маю гістарычную веду дагары нагамі, і я павінен быў прызнацца, што гісторыі я ня ведаю. Гэта быў В.Ластоўскі»¹².

Самавук з хатняй адукацыяй вычуў пільную неабходнасць часу, калі абуджанаму з летаргічнага сну народу патрэбна было падаць элементарныя звесткі пра мінулае Бацькаўшчыны. Апантаны навуковец здаволіў застаялы гістарычны голад сучаснікаў.

¹¹ *Власт. Кароткая гісторыя Беларусі. Вільня, 1910. С. 5.*

¹² *Накіды, нататкі і даклады К.Дуж-Душэўскага // Дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва Беларусі (ДАМЛіМ Беларусі). Ф. 3, воп. 1, адз. зах. 241, арк. 40.*

«Патрэбу гэткай кніжкі чулі ўсе» -- падкрэсліць у 39-м нумары «Нашай Нівы» рэцэнзент Г.Б.¹³, з задавальненнем канстатуючы: «Кніжка напісана жыва і зразумела для кожнага і даволі поўна на 104 старонках дае абраз нашай мінуўшчыны».

Купала, вялікі Купала, сумуючы ў Пецярбурзе па радзіме, напіша верш «Дудар» з прысвячэннем «Аўтару «Беларускай гісторыі» Власту».

*Так даўно у нас не йгралі,
Дзіў адно плыве і чар,
Што раз вышэй, што раз далей.
Знаць, бывалы ён Дудар.*

Власт, аднак, узрастаў, не толькі як «старасвецкі» даследнік. Максім Багдановіч у крытычным «Аглядзе беларускай краснай пісьменнасці 1910 г.» (падзагалоўак артыкула «Глыбы і слаі»), гаварыў выключна пра мастацкі ўзровень Ластоўскага-празаіка, ані не спыняючыся на бясспрэчнай «кніжцы года» -- «Кароткай гісторыі Беларусі». «Пераходзячы да апавяданняў, -- пісаў крытык-неафіт з Яраслаўля над Волгай, -- адначым перш за ўсё двух пісьменьнікаў: Власта і Ядвігіна Ш. Вакол іх згуртаваліся чуць не ўсе нашы аўтары апавяданняў, вытварыўшы павэдлуг гэтага два асобныя слаі: адзін складаецца з невялічкіх рэчаў, каторым і назовы ніяк не падбярэш: апавяданьне -- не апавяданьне, думкі ўслых -- дык ня тое... адным словам нешта зьбіваючаеся крыху на так званыя «вершы ў прозе». Найчасьцей можна знайсці там апісаньне прыроды і выкліканых яе відам думак, але ўсё гэта бледна, нудна, бяскрыла: да таго ж, аўтары іх маюць небагата духоўнага зместу. Адзін толькі Власт здалеў даць у сваіх абразках нешта цэннае. На жаль, ён іншы раз даволі моцна нагадуе польскіх мадэрністаў (гл. «Мары»), у бытавых

¹³ *Крыптанім Антона Луцкевіча.*

жа апавяданьнях губе лепшы бок свайго таленту -- сумную паэтычнасьць. Але бывае, што на апісаньнях нашага шэрага жыцця адбіваецца лірычны пад'ём душы пісьменніка і ўплятае ў вянок нашай літаратуры сьвежы яркі цвьяток...»¹⁶

У гісторыю беларускай літаратуры Вацлаў Ластоўскі ўвайшоў не толькі як аўтар першай манаграфіі пра мінулае радзімы, напісанай на роднай мове. Ён -- ініцыятар першай у Беларусі XX стагоддзя шырокай дыскусіі пра шляхі развіцця, творчы метады, кірунак і стыль будучай літаратуры. Усё, за што ні браўся сакратар «Нашай Нівы», было дарэчы і сьвоечасова.

Ліпеньскім днём 1913 года «Наша Ніва» выдрукавала артыкул Ю.Верашчакі «Сплачывайце доўг»¹⁴. Далёка не ўсе чытачы-падпісчыкі віленскай газеты ведалі, хто схаваўся за такім псеўданімам. З'явіўся ён упершыню за нейкія два месяцы перад тым пад згаданым раней даследаваннем «Беларускі радавод», пазначаным у падзагалюўку «Паводле Раманава» і потым усяго разы з два пад вострымі публікацыямі з крыху задзірыстымі назвамі «Ці-ткі мы сапраўды цямней за ўсіх?» і «Перш за ўсё самі».

І вось -- чацвёрты артыкул Ю.Верашчакі. Не менш задзірысты за папярэднія.

«Ехаў я чыгункай. Сустрэціўся з нейкім пажылым ягамосьцем, разгаварыліся. Сам ён родам з Тульскай губэрні, жыве ў Пецярбурзе, а кожнае лета праводзіць у Беларусі. Бываў ён у Крыме, на Каўказе, знае заганіцу.

-- Толькі нідзе такой харошай, такой ціхай прыроды не бачыў я, -- казаў ягамосьць. -- Ваш край гэта дзіўная казка, дзіўная краса крыецца ў яго пагурках, гаях, лугах і рэках. Такое тут усё ў вас спакойнае, ціхае, задумчывае, такое паэтычнае..., што я кожнае лета цягнуся,

¹⁴ Верашчакі Ю. *Сплачывайце доўг*. // *Наша Ніва*. 1913. 5 ліп.

каб дыхнуць вашым паведам, пацешыць вока вашымі відамі...»

Закалыханы праўдзівым французскім «bon ton», Верашчака-Ластоўскі раптам прыгадвае зусім іншае, што яму па абавязку сакратара «Нашай Нівы» даводзілася зранку да вечара чытаць у дзесятках вершаваных строфах і праязічных абзацах: пр—а хаты, дзе «вокны затканы анучай», пра загоны-палоскі, на якіх адно «гразь, балота і пясок», дзе «людзі -- Янка ды Сымонка, птушкі -- дрозд ды гусь»...

Гэта яшчэ нічога, паўбяды. Горшым рабілася ад эпігонства пра «бедныя хаткі, пахілы бярозкі». Несканчонае рыфмаплётства «народных творцаў» касяком плыло ў рэдакцыю адзінай «сялянскай» газеты ад малапісьменных вяскоўцаў. Гэта іх «шэдэўры» мусіў рэдагаваць Купала за прыплочаныя 5 рублёў штотомсяц да ложка ў выглядзе «сьвежа сканаўшага на сьцюдзёнай тундры вярблюда», пастаўленага ў прысёнку рэдакцыі «Нашай Нівы». Сталыпінская рэакцыя паволі здавала пазіцыі. Як гучна дэкламаваў напачатку яе выканаўцанатхняльнік «мэта наша -- паставіць крыж племянной палітычнай барацьбе, якая тут [у Беларусі. -- Я.Я.] вядзецца, і абараніць тут уладным і рашучым словам расійскія дзяржаўныя асновы». Намеры саноўніка, аднак, не спраўджваліся.

Да пачатку 1913 года найбольш таленавітыя беларускія паэты ўжо адыходзілі «ад плачу»: Янка Купала выдаў «Гусляра»; Якуб Колас распачаў «Новую зямлю» з неўміручым «Мой родны кут, як ты мне мілы...»; Максім Багдановіч напісаў нізку «У зачараваным царстве» з праграмнымі радкамі «Мы ўжо вышлі з цесных, душных падзямельных норак» і «Прывет табе, жыццё на волі!».

Акрэслены рух распачаўся, але на погляд маладога, няўрымслівага нашаніўскага сакратара, марудзіўся. Эпігоны не жадалі ўзняць вочы далей уласнага малаўгноенага пясчанага дзядоўскага загоны. Ластоўскі

нібы намерыўся стаць каталізатарам працэсу. »...дзякаваць Богу, ёсьць жа ў нас ужо і імёны, каторыя маюць шырокую славу ня толькі ў нашай бязграматнай і безінтэлігенцкай бацькаўшчыне, а і далёка па-за межамі яе. Ад гэтых апошніх мы, чытаючае і думваючае беларускае грамадзянства, у праве вымагаць чагось для сваёй душы, мерыць іхную творчасць меркай эўрапейскай, якую прыкладаюць усе народы на свеце да творчасці сваіх прарокаў».

Так нарадзілася дыскусія. Ясна, як Бож дзень: Вацлаў Ластоўскі справакаваў яе, інспіраваў. І як колішняе з'яўленне 18-гадовага Сяргея Палуяна ў Вільні, калі «да энтузіястычнай і без таго атмасферы», што панавала ў «Нашай Ніве», «нібы ўпаў кіпучы метэор», так цяпер публікацыя Верашчакі-Власта «Сплачвайце доўг», падняло летнюю «тэмпературу атмасферы» віленскага жыцця, а заадно і «тэмпераменты паасобных працаўнікоў».

Водгук не прымусіў чакаць і з'явіўся ў тым самым месяцы ліпені (N 30) пад назовам «Чаму плача песьня наша?». Падзагалавак тлумачыў: «Адказ Юрцы Верашчакі». І калі псеўданім Верашчакі лёгка стаўся раскрытым, дык подпіс пад адказам «Адзін з парнасьнікаў» неяк адразу прыпісалі Янку Купалу, хоць аргументаванымі, тым больш дакументаванымі доказамі на прыналежнасць вышэй названага (разавага) псеўданіма вялікаму паэту літаратуразнаўцы не валодаюць і пры канцы стагоддзя. Але паверым, што адказ належаў Купалу, бо напісаны годна і па-купалаўску велічна.

Крытычна паставіўшыся да адкрыцця красы беларускага краю ягамосцем з Тулы («Ой, ці ня ёсьць гэта толькі погляд бацькоў сентыменталізму, што, уміляючыся над жыццём сялянскім, бачылі ў ім адны толькі радасьці»), «парнасьнік» зазірнуў у невясёлае мінулае, калі «беларускія баяры і князі пераліцаваліся на польскіх паноў», адзначыўшы толькі адну светлую «нядаўнюю» дату, «завіруху... памятнага 1905 г.».

Маўляў, якраз першая руская рэвалюцыя паспрыяла таму, што і на Беларусі «паявіліся паэты, песьняры свайго, забытага Богам і людзьмі, краю і долі народнай. Прарокі яны ці не прарокі -- аб гэтым скажа будучыня, але што яны косьць з косьці свайго народу -- аб гэтым і рэчы быць ня можа»¹⁵.

Заўважым, адзіная катэгарычная нязгода ў адказ Юрку Верашчаку. Далей «парнасьнік» цярпліва растлумачвае, чаму «плача песьня наша» і робіць выснову: «Мінуўшчыну ўспамінаць -- гэта ўспамінаць паншчыну». Апошняе, вядома, аніак не прыняў бы Власт, ды і сцверджанне гэтае пасля выхаду «Кароткай гісторыі Беларусі» успрымалася анахранізмам ці недасведчанасцю апанента.

Пералічыўшы неспрыяльныя акалічнасці мінуўшчыны, прыгадаўшы і «невясёлую цяпершчыну», «парнасьнік» міжволі згаджаецца з папрокамі Верашчакі. «Такім вось парадкам не магла не злажыцца, трохі можа і залішне наракаючая на цяжкую людскую долю, наша сучасная песьня; але яна вечна такой не будзе, як і народ жывы вечна не будзе спаць мёртвым сном». Засцерагаючы будучых удзельнікаў дыскусіі ад «скарапечных абвінавачаньняў на сваіх сяброў па пяру», якія нібыта на хуткую руку змайстраваў Верашчака, «парнасьнік» застаецца з вераю, што «не за гарамі ўжо той час, калі ўзбудзіцца наш беларускі народ, як адзін, к новаму, сьветламу жыцьцю, а яго паэты-прарокі настрояць струны сваіх думак на іншы лад: будуць пляць аб вялікім багацьці і красе сваёй бацькаўшчыны і аб вялікіх радасьцях яе верных сыноў».

Палеміка паміж двума, хай сабе і паважнымі, апанентамі, пагражала скончыцца сваркаю ці маўклівай зацятасцю.

¹⁵ Адзін з парнасьнікаў . Чаму плача песьня наша? // *Наша Ніва*. 1913. 26 ліп.

«Чаму ні якага чорта ня пішыце?» -- раздражнёна пытаўся з Пецярбурга Купала ў Ластоўскага яшчэ ўвесну 1913 года. Дыскусія -- яна тады дыскусія, калі закранае шырэйшае кола грамадства. Праз тры тыдні пасля выступлення «парнасьніка» ў дыскусіі бярэ ўдзел малады крытык Лявон Гмырак ¹⁶.

Распачаўшы артыкул «Яшчэ аб сплыванні доўгу» згадкаю пра «*Исторические письма*» рускага філосафа ПятраЛаўрова, у якіх ідэолагрэвалюцыйнага народніцтва сфармуляваў тэзу пра «вялікі, неаплачаны доўг, каторы трэба зьвярнуць» абабранаму простаму люду, Гмырак урэшце рэшт канстатаваў: «Думкі ягамосьця Верашчакі, трэба гэтак прызнаць, дужа арыгінальныя, і калі іх акуратна выразаць, саўсім справядлівы. Я абедзьвюма рукамі гатоў падпісацца пад тым, што багата душы дала прырода нашай бацькаўшчыне, што за гэтак мы даўжнікі яе, гэты доўг мы павінны адчуваць і колькі хопіць сіл старацца зьвярнуць яго. Але разам з гэтым я лічу саўсім справядлівай і тую старану сплываньня доўгу, аб якой казаў Лаўроў. Калі гэтак, то значыцца, поўная фармулёўка гэтай справы павінна абхопліваць абедзьве формулы. Аб гэтым ягамосьць Верашчакі не абгаварыўся і даў праз тое права думаць, што прызнае толькі доўг перад прыродай, а адракаецца ад прызнаньня яго перад людзьмі...» ¹⁷

Заўважана трапна і па-маладому бескампрамісна.

Неяк сціпла абыходзіўся маўчаннем і сам факт, што нашаніўская дыскусія стала часткай «*Разваг і думак*» ¹⁸ Максіма Гарэцкага. З імі малады здольны прэзаік выступіў на старонках «*Велікоднай пісанкі*» на 1914 год:

¹⁶ Псеўданім Мечылава Бабровіча, які загінуў ва ўзросце 24 гадоў «пад крэпасцю ў Коўне, здабыўшы за адвагу Георгіеўскі крыж».

¹⁷ Гмырак Л. *Яшчэ аб сплываньні доўгу* // *Наша Ніва*. 1913. 16 жн.; 5 верас.

¹⁸ Гарэцкі М. *Развагі і думкі* // *Велікодная пісанка на 1914 год*. Вільня, 1913. С. 39--40.

«Руху сярод нашай праўдзівай інтэлігенцыі найболі й шкодзіць недахват волі і гэта рэфлексія, гэтак самакрытыка, гэты самааналіз лепшых адросткаў карэньня беларускага.

Вот тут-то я і звярнуся да «генералаў» адраджэння, кіраўнікоў руху... Сьмялей і выразней кажыце новую дарогу. Сьмялей і выразней цьвярдзіце і гаварыце, да чаго вы кіруеця і куды вядзіце народ. І да паэтаў сваіх звярнуся: і ты, дзядзька Янка, і ты, дзядзька Якуб, і вы, усе другія «парнасьнікі» нашы, калі вы хочаце папраўдзе быць прарокамі народа нашага, а не толькі хвалёнымі аўтарамі кніжак у беларускай мове, -- сьмялей і выразней гаварыце сваё новае слова і дбайце, дбайце аб тым, каб у вас слова і дзела было нешта адно, каб у вас слова радзіла дзела, а дзела паддавала духу слову...»¹⁹

О, як глыбока і мудра думалі тады юнакі-літаратары, падстаўляючы хударлявыя неўздужэлыя плечукі свае пад ідэю адраджэння роднай культуры і літаратуры.

¹⁹ Гарэцкі М. Развагі і думкі // Велікодная пісанка на 1914 год. Вільня, 1913. С. 39--40.

У гримотах палітычных навальніц

Ліпень будучага года падняў «тэмпэратурную атмасферу» не толькі для маладой беларускай літаратуры. Уся Эўропа смяротна захварэла ліхаманкаю першай сусветнай вайны. Полымя яе, пачатае адчайным стрэлам 15 (28) чэрвеня 1914 года ў нашчадка аўстрыйскага трону Франца-Фердынанда, падступна забітага ў Сараеве дзесячамі тамтэйшай падпольнай арганізацыі «Маладая Боснія», пагрозліва расцякалася па планеце. 16 (29) ліпеня расійскі ўрад распачаў мабілізацыю ў памежных з Аўстра-Венгрыяй губернях, а назаўтра аб'вясціў агульную мабілізацыю. Тысячы беларускіх рэкрутаў пакročылі ў палі Усходняй Прусіі, Польшчы, Венгрыі, Румыніі. У масавае забойства ўцягнулася 38 дзяржаў ад Японіі да Францыі.

Драматычныя змены адбыліся і ў асабістым лёсе былога сакратара «Нашай Нівы». На той час фактычна распаўся шлюб Вацлава і Марыі. Хоць бацькоўскі абавязак і чулае сэрца па-ранейшаму прыводзілі Вацлава да дзвюх мілых шчабятых -- Ганкі (ці не яна лавіла «зайчанят» ад люстэрка ў руках «старога»?) і малодшанькай Стаські-Стасютэ.

А пакуль у «Нашай Ніве» рэй вёў новы рэдактар-выдавец Луцэвіч-Купала. Ластоўскі ж становіцца фактычным уладальнікам «Беларускай кнігарні», кантралюючы выданне школьных падручнікаў і чытанак. Ды ён не толькі кантраляваў, але і сам удзельнічаў у іх стварэнні: склаў «кніжку для школьнага чытання» «Родныя зярняты», «першую пасыля лемантара чытанку» «Незабудка»²⁰.

²⁰ *Piersaja cytanka: knizyca dla bielaruskich dzietak dziela nawuki cytannia. Zlazyu W.Last. Wilnia, 1916; Rodnyje Ziarniaty: knizyca dla skolnaha cytannia / Zlaz. W.Lastouski. Wilnia, 1916; Niezabudka: Piersaja pasla lemantara cytanka / Zlazyu i wydau W.Lastouski. Wilnia, 1918.*

У душы гісторыка і літаратурнага крытыка-публіцыста цепліўся не абы які педагагічны талент. «Ад спосабу навучання пачаткаў вельмі многа залежыць далейшая навука чытаньня: дзеля гэтага на навучаньне пачаткаў вучыцель павінен зьвярнуць асаблівую ўвагу, і на гэту рэч трэба класьці не шкадуючы працы, ды стараючыся, каб кожнае дзіця добра ўсё выразуме-ла», -- даходліва тлумачыў укладальнік, засцерагаючы, «каб дзеці навучыліся лекцыі не механічна».

Ды хіба можна было вучыцца механічна, калі ў першых чытанках 1915--1916 гадоў адкрываліся ў слове вядомыя змалку малюнкi: «А зялён наш бор, зялён, над усімі барамі! А чаму ж ён зялён? Поўна красачак у ём». І не толькі з народных песняў выплывалі тыя краявіды, а браліся з багатай -- што там ні кажы! -- арыгінальнай беларускай паэзіі пачатку ХХ стагоддзя: «Дружна, дзеткі, будзьма ў згодзе, Ці ў нядолі, ці ў прыродзе. І злучымся ў шнур як гусі, На дабро ўсёй Беларусі». А дзе тая Беларусь? Дзе жыве той народ беларускі, калі ўсе гамоняць у вёсках «па-простаму»?

*Ад Дзьвіны і да Прыпяці,
Ад Дняпра да Буга вод
Аднэй маці жывуць дзеці,
Беларускі жыве род.*

-- адказваў «складальнік В.Ласт.» на магчымыя запытанні радкамі верша Язэпа Мурашкі «Родны край», якія ўрэзаліся яму самому ў памяць глыбінёй абагульнення са старонак «Нашай Нівы» ў сакавіку 1909 года, калі толькі-толькі прымяраўся да працы ў народнай газеце. Ластоўскі-педагог дэманстраваў адразу ўрокі чытаньня, пачатковай геаграфіі, прыродазнаўства, этыкі і сталення грамадзянскай свядомасці. У дапытлівых вачанях віхрыстых падлеткаў Власт сам чытаў будучыню Беларусі і клікаў яе.

Лета 1915 года з наступам кайзераўскай арміі

спарадзіла забарону расійскай вайскавай цэнзурай выдання «Нашае Нівы». Беларускай газеце не хапіла 15 месяцаў да святкавання першага круглага (дзесяцігадовага) юбілею. Вільню пакінулі Янка Купала, Якуб Колас, Максім Гарэцкі, Лявон Гмырак, Змітрок Бядуля, Канстанцыя Буйлянка, Хведар Чарнышэвіч. З былой нашаніўскай кагорты на віленскім бруку ўтрымаліся лічаныя асобы. «Калі ў 1915 годзе лінія ваеннага фронту адрэзала Вільню ад Усходняе Беларусі, тут з актыўных беларусаў асталіся толькі мы з Іванам, «Цётка» ды Ластоўскі, які, на жаль, адыграў ня вельмі прыгожую ролю ў нашым адраджэнскім руху праз сваю хвараблівую «амбіцыю» ды імкненьне да «славы». Ластоўскі ня быў ані сацыялістам, ані рэвалюцыянерам, дык і ня мог зьліцца з тым радыкальным цячэннем, якое ў нас заўсёды было пануючым, і марнаваў свае сілы й бяспрэчныя здольнасці на няўдзячную ролю тварца клерыкальна-кансерватыўнае партыі (разам з баронам Шафнаглем, князем Сьвятаполк-Мірскім і некаторымі ксяндзамі), якая ў нашым руху была наперад засуджана на сьмерць»²¹.

Так выказаўся пра паслянашаніўскі перыяд Антон Луцкевіч у сваёй кнізе «За дваццаць пяць гадоў», напісанай у сумнавядомых Лукішках. Пакінем на сумленні аўтара «ўспамінаў» закіды ў адрас Ластоўскага пра ягоную «хвараблівасьць да славы». За пяць гадоў Власт, які ў прадмове да *«Кароткай гісторыі Беларусі»* сціпла адводзіў сабе ролю рэгістратара «злажыўшага ў парадак вядомыя здарэньні», наўрад ці сур'ёзна «захварэў на манію велічы». Здзіўляе іншае. Цытаванае выказванне пісалася Луцкевічам у 1928 годзе, пасля разгрому Грамады.

²¹ Луцкевіч А. *За дваццаць пяць гадоў (1903--1928). Успаміны аб працы першых беларускіх палітычных арганізацыяў: Беларускае Рэвалюцыйнае Грамада, Беларускае Сацыялістычнае Грамада. Вільня, 1928. С. 40.*

А на той момант «клерыкальна-кансерватыўная партыя» акрэслілася ўжо ў Беларускаю Хрысціянскую Дэмакратыю (назва з 1926 года). Менавіта яна ў беларускім руху «аказалася найбольш жыццязстойкай, і, нягледзячы на няспынныя рэпрэсіі польскіх уладаў, пратрывала да канца падзення Польшчы на заходне-беларускіх землях»²². З яе шэрагаў выйшлі апосталы-змагары ксёндз Адам Станкевіч, Ян Пазняк, Адольф Клімовіч, ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі. Бо яны самаахвярна неслі слова праўды народу, а «Слова было ў Бога».

Кайзераўскія акупацыйныя ўлады выявілі мудрую талерантнасць да распаўсюджвання беларускага слова, упершыню дазволіўшы афіцыйны, публічны ўжытак беларускай мовы як адрознай ад рускай²³. Дазволіўшы тубыльцам не толькі функцыянаванне пачатковых школак (найперш для іх выходзілі згаданыя чытанкі і лемантары Влоста), але і перыёдыкі. Адну з газет узначаліў Ластоўскі. Віленская беларуская газета «Гоман» апублікавала невядомыя аўтографы Максіма Багдановіча (пераважна з асабістага архіва яе рэдактара), выцягнула з небыцця імя Альгерда Абуховіча, змяшчаючы з нумара ў нумар ягоныя каларытнейшыя і беспрэцэдэнтныя (бо адзіныя для XIX стагоддзя) беларускамоўныя «Мемуары».

Гады кайзераўскай акупацыі сталіся адмысловай школай для Ластоўскага-палітыка. Як колісь без універсітэтаў, самавукам здабываў веды, так цяпер даводзілася пакладацца на ўласную інтуіцыю і акрэслены светапогляд, уваходзячы ў кіраўніцтва

²² Пазняк З. Ян Пазняк (1897--1939) і Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя // Навіны беларускага Народнага Фронту. 1990. N 1. 20 студзеня. С. 4.

²³ 16 студзеня 1916 года нямецкі фельдмаршал Гіндэнбург выдаў загад аб прызнанні для беларускай мовы аднолькавых з іншымі краёвымі мовамі правоў у грамадскім жыцці.

грамадскіх суполак («Хрысьціянская злучнасць»), або ствараючы іншыя кіраўнічыя структуры. Першай палітычнай арганізацыяй, дзе вылучыўся талент ідэолага Вацлава Ластоўскага, стала «Сувязь незалежнасьці і непадзельнасьці Беларусі». Гэта і ад яе імя на міжнароднай канферэнцыі ў швейцарскай Лазанне прагучаў «Мемарандум прадстаўнікоў Беларусі» (1916). Менавіта ідэяй Ластоўскага -- «мы хочам быць незалежныя ў сваіх этнаграфічных межах» -- кіраваліся беларускія дзеячы, склікаючы на 25--27 студзеня 1917 года ў Вільні канферэнцыю беларускіх арганізацыяў, дзе ўтварылі віленскую Беларускаю Раду на чале з Антонам Луцкевічам.

Аднак у стратэгічным разьвязанні нацыянальнага пытання для народаў колішняй Расійскай імперыі кайзераўская Нямецчына выказала прадбачлівую зацікаўленасць да стэпаў Украіны і нават малой лясной Летувы, не дужа хаваючы палітычных памкненняў: развальваючы імперыю Раманавых (найбольш адчувальна -- адрывам самастойнай Украіны) не даць умацавацца «ад мора да мора» адроджанай на берагах Віслы найбліжэйшай суседцы -- Польшчы. Гістарычная Рэч Паспалітая абодвух народаў павінна застацца старонкай у падручніках, не больш. Новую эўрапейскую карту з асобнай Аўстрыяй, Балгарыяй, Вугоршчынай, Польшчай, Румыніяй не сапсуе невялікая Летува. У створанай узімку 1917 года летувісамі з дапамогай нямецкай акупацыйнай адміністрацыі Летувіскай тарыбе (радзе) -- часовым дзяржаўным органе будучай самастойнай Летувы -- знайшліся два крэслы і для беларусаў.

У крыважэрным і зменлівым ваенным Малоху малаядая Беларусь мусіла як найхутчэй сама вызваляцца з-пад апекі суседзяў. Роўна за тыдзень да нараджэння Беларускай Народнай Рэспублікі Вацлаў Ластоўскі быў кааптаваны ад Віленскай Беларускай Рады ў склад Рады БНР, якая на паседжанні раніцою 25 сакавіка 1918 года

прыняццем трэцяй Устаўной граматы абвясціла неза-
лежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі. «Этот позор-
ный акт» (паводле слоў нядаўніх апалагетаў камунізму)
большавікі ўспрынялі адмоўна. Парушалася пераем-
насць: агульная турма народаў мелася пераўвасобіцца
ў агульны лагер для пабудовы сацыялізму. Новыя га-
спадары слухна палічылі, што досыць ужо страчаных
баракаў «полячышек», фінаў ды дробных прыбалтаў.

Асуджаная геапалітычна на ролю эўрапейскага
«яблыка разладу» Беларусь аніак не магла сабраць у
адно зярняты сваёй раллі, разбітай цераспалосіцай ад
Смаленска ды Наровы-ракі. Суперніцтва палітыкаў
наконт выбару найбольш адпаведнага для Беларусі
шляху (з Польшчай, Летувай ці, па-ранейшаму, з Ма-
скваю, толькі на «новых федэралісцкіх» падставах)
спрычынілася ўлетку 1918 года да расколу Беларускай
сацыялістычнай грамады. На палітычнай арэне адразу
ўтварылася некалькі групавак. Вацлаў Ластоўскі выбраў
Беларускую партыю сацыялістаў-рэвалюцыянераў
(эсэраў), увайшоўшы ў яе вясною 1919 года. На той мо-
мант ужо і большавікі арганізавалі БССР, дазволеную
1 студзеня 1919 года, хоць неўзабаве па ініцыятыве
Леніна злілі яе з Летувай «для барацьбы з унутранай
кантрэвалюцыяй і ваеннай інтэрвенцыяй за ўмацаванне
Савецкай улады», абачліва адпісаўшы Віцебскую,
Магілёўскую і Смаленскую губерні да РСФСР і тым са-
мым касуючы папярэдні акт за 1 студзеня. («Старэйшы»
брат крыўдзіць сябе не звык, а «малодшаму» і гэтулькі
хопіць на пацеху...). Таму не па гадах загартавання ў
палітычных завірухах беларускія нацыянальныя і куль-
турныя дзеячы мелі ўсе падставы варожа глядзець на
большавіцкія саветы.

На Віленшчыне, Гродзеншчыне, Берасцейшчы-
не справы складаліся ці не найгорш. Там гаспадарылі
пілсудчыкі. Ды так, што прызначанаму ад Міністэрства
замежных спраў польскаму камісару Станіславу
Іваноўскаму сяляне скардзіліся: «*Kiedy tu nakoniec*

*przyjdą ci dobrzy ludzie, більшавікі, żeby osłobodzić nas od gwałtów legionistów»*²⁴.

Каторы ўжо раз за стагоддзі Беларусь апынулася між молатам і кавадлам. Таму цалкам зразумелае жаданне Ластоўскага да сціслага супрацоўніцтва з Тарыбай. Яшчэ ў лістападзе 1918 года шэсць сяброў віленскай Беларускай рады кааптаваліся ў склад Тарыбы, а пазней Старшыня Народнага сакратарыяту БНР Язэп Варонка ўзначаліў Міністэрства беларускіх спраў ва ўрадзе Летувіскай Рэспублікі. Дый там падзеі развіваліся няпроста. 21 студзеня 1919 года, седзячы ў Горадні, якая намінальна ўваходзіла ў склад Летувы, Антон Луцкевіч занатаваў ў дзённіку: «Прыехаў з Коўна бельскі камісар Маеўскі. Аказваецца, што на канферэнцыі, якая павінна быць закончана сёння, ідзе вострая барацьба між Тарыбай і міністэрствам, сфармаваным блізка што рэвалюцыйным спосабам. Беларускіх дэлегатаў прыехала толькі 7. Аказаўся тут і Ластоўскі. Вось пад той час Вілейшыс агітаваў нашых на карысць міністэрства, Ластоўскі павёў агітацыю за Тарыбу. Нашы людзі, паводлуг слоў Маеўскага, былі проці Тарыбы, але пад націскам Ластоўскага пайшлі на кампраміс, на перавыбары Тарыбы. Ластоўскі выступіў і проці гэтага, дамагаючыся толькі давыбараў з захаваннем старых членаў. Сёння гэта справа павінна развязацца. Нашы людзі скоса глядзяць на Ластоўскага, не могуць зразумець, у чым тут справа. Але для мяне зусім ясна: справа ідзе пра тое, што Ластоўскі пры перавыбарах мог бы не папасці ў Тарыбу, а гэта для яго асабіста раўназначна з пазбаўленнем хлеба».

Аднак аўтарытэт колішняга сакратара «Нашай Нівы» трымаўся высока, хоць ягоная літаратурна-кніжная чыннасць адышла на далейшы план. Праз увесь 1919 год ткалася нябачнае палітычнае суперніцтва Ластоўскага з Луцкевічам. Апошні не пакідаў надзею

²⁴ Луцкевіч А. Дзённік // Польша. 1991. N 5. С. 180.

на федэрацыю з Польшчай. Вацлаў, пабыўшы нейкі тыдзень-другі ў палоне абяцанняў Пілсудскага, шчодро рассыпаных пасля заняцця Менска белапалякамі ў жніўні 1919-га надалей у палітычнай дзеі зрабіў стаўку калі не на ўласна беларускія сілы, дык на лучнасць з Летувай. Ягонья прыхільнікі ствараюць Народную раду БНР у колькасці 50 сяброў з цэнтральным штабам у Менску, размешчаным у гэтак званым Юбілейным доме (цяпер -- Дом мастацтваў); аднадумцы Луцкевіча засноўваюць Найвышэйшую раду БНР у складзе 37 асоб.

14 снежня 1919 года Народная рада БНР, пацвердзіўшы вернасць трэцяй Устаўной грамаце за 25 сакавіка пра абвясчэнне поўнай незалежнасці Беларусі, тым самым адкрыта выказаўшы пратэст супраць польскай акупацыі, абрала новы прэзідыум і кабінет. Прэм'ер-міністрам становіцца Вацлаў Ластоўскі. Абвешчаная праграма Народнай рады бескампрамісная: усеагульная партызанская барацьба супраць белапалякаў. Заклікі прэм'ера не працяглі міма вушэй акупацыйных улад. Праз тры дні, 17 снежня, частка ўрада БНР разам з новым прэм'ерам змяняла міністэрскія крэслы на турэмныя камеры. Учарашні паднявольны выказаў дзіўную здольнасць прыдушыць таго, хто апынуўся ў ягоным становішчы. Афіцыйная падстава арышту -- «за правядзенне нелегальнага сходу».

Пасля арышту ўраду Ластоўскага з палёгкай уздыхнулі, падобна, не толькі белапалякі. Аднадумец Луцкевіча, нехта Размарнічэнка, паведамляў 3 студзеня 1920 года: *«Даражэнькі пане Антоне, пішу Вам з Менска. Навін тут асобных няма -- все ідзе па-старому. Толькі як бы пашырылася сур'ёзнасць нацыянальнай працы дзякуючы інструктарам, камандзіраваным у паветы. Эсэры з кожным днём прыціхаюць; фардабычыца толькі мелката як Шыла...»*. Маўляў, ідэолагі эсэраў надзейна ізаляваныя: «ужо заарыштаваныя»²⁵.

²⁵ *ДА Летувы. Ф. 582, воп. 2, адз. зах. 46, арк. 86.*

Пасля больш чым месячнага зняволення ў менскім «замачку» прэм'ера выпускаюць на волю, а яшчэ праз нейкі час дэпартуюць за межы Беларусі. Вацлаў чамусьці падаўся ў горад сваёй маладосці, у Рыгу. Ды і там яго дастае «гнеў Варшавы». Польскі ўрад, прыгразіўшы дыпламатычным дэмаршам, ультыматыўна запатрабаваў ад маладой Латвіі справядзіць Ластоўскага як «*persona non grata*». Латвія паслухмяна выканала прыхамаць Варшавы, стварыўшы першы прэцэдэнт будучага зняважлівага «латгальскага працэсу» над беларусамі.

Ластоўскі спыніўся ў Коўні (Каўнасе), дзе яго даўно чакалі міністры ўрада. Ці не тут ён пачуў вестку, што балючай за ўсе палітычныя пераследы і турэмнае зняволенне параніла душу Вацлава-кніжніка: пад час вобыскаў, учыненых у снежні 1919 і ў студзені 1920 года ў віленскай «Беларускай кнігарні», з ягонага хатняга збору зніклі 24 «пергаміны» XV--XVII стагоддзяў, шмат дакументаў, якія паходзілі з архіва Турава-Пінскага біскупства, у тым ліку Турава-Пінскі летапіс XI стагоддзя 26. Першая частка ўнікальнага рукапісу датавалася 1021 годам, астатнія аркушы пісаліся рукою апошняга пінскага князя Яна Яраславіча (блізу 1635 года). Для Вацлава нечаканая страта была тым самым, нібы, вярнуўшыся з далёкай дарогі, трапіць у роднай хаце на хаўтуры па блізкім чалавеку. А калі чалавек у жалобе -- яму не да творчасці. Прынамсі, і гэта спрычынілася да таго, што за два гады (1920--1921) за Ластоўскім лічацца ўсяго дзве публікацыі: артыкул «Вялікі патрыёт -- Васіль Цяпінскі» (Часопісь, 1920, № 1) і апавяданне «Вішанька» (Еднасьць. 1921, 15 жн.). Дый тое... Артыкул пра Цяпінскага папярэдне друкаваўся ў «Беларускім календары на 1919 год». Аўтарства ж апавядання -- спрэчнае (яно апублікаванае пад псеўданімам «*Вацлаўскі*»).

Тым не менш, Ластоўскі знаходзіў сілы для творчасці. Паказальна, што менавіта ў гэтым часе ён працаваў над абсалютна невядомай сёння шырокаму

колу беларускіх гісторыкаў капітальнай працай «Нарысы беларускай гісторыі». ²⁷.

А вялікія палітычныя жарсці з маланкамі і перунамі паступова ўваходзілі ў свае берагі -- прызнанне тэрытарыяльных межаў. 12 ліпеня 1920 года суверэнная Летува падпісала мірнае пагадненне з Савецкай Расіяй. Не міргнуўшы вокам, апошняя аддае летувісам «расійскую тэрыторыю» з Вільняй, Гораднёй, Лідай, Браславам, Паставамі... Дзяржаўная мяжа на картах палітыкаў пракладваецца ля Валожына і Маладзечна. Масква вылучала адзінае патрабаванне: усё летувіскае войска (з дзвюх дывізіяў) павінна ўдзельнічаць разам з Чырвонай Арміяй у вайне супраць белапалякаў. Ластоўскі пацвярджае права Летувы на заходнія землі Беларусі, зазначыўшы, разам з тым, што канчаткова гэта пытанне вырашыцца шляхам мясцовага плебісцыту (галасавання). Кажуць, даведаўшыся пра гэта, Антон Луцкевіч абазваў палітычнага апанента «бандытам». Што ж, у вялікай палітыцы, далёка не заўсёды выйграе мудрэйшы, а хутчэй -- дужэйшы. Са сталёвымі кулакамі-арміямі, сталёвым сэрцам і зялезнымі нервамі.

²⁶ *Далейшы лёс гэтых неацэнных помнікаў старасветчыны невядомы.*

²⁷ «Нарысы» -- назоў умоўны; гэта своеасаблівая сціслая энцыклапедыя, дзе на 209 аркушах, а дакладней, на 336 старонках (з устаўкамі) сабраны і, трэба думаць, у алфавітным парадку былі б пададзеныя розныя тэрміны і паняцці з мінулага нашай бацькаўшчыны: *Алюмнат; Архівы судовыя; Баницыя; Баяры (путныя і панцырныя); Брацтва; Ваявода; Веча; Віж; Возны; Грод; Канюшы; Ключнік; Падкаморы; Падскарбі; Пакута; Соім; Стараста; Харужы; Цівун...* Сярод іх багата малавядомых азначэнняў кшталту: *«Кадук -- маецнасьць без уласніка і насьледнікаў называлася спусцізнай, а пасля пераходу на караля кадукам».* Некаторыя з іх публікаваліся на старонках «Крывіча» як асобныя даследаванні (напрыклад, «Урад Цівуна»). Машынапіс унікальнай гістарычнай «міні-энцыклапедыі» захоўваецца ў Адзеле рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НА Летувы (фонд 21-249)

Нервы і сэрца беларусы грызлі адзін аднаму, а на самастойнае войска ў 1917--1919 гадах не ўзбіліся. («Армія -- гэта 80 афіцэраў, якія ўжо зьелі сотні тысяч (рублёў) і арганізавалі... 63 салдатаў») -- зазначыў у дзённіку А.Луцкевіч.

У чым дасягнуў відавочных поспехаў эміграцыйны ўрад БНР -- пра Беларусь загаварылі ў Эўропе. А сам Власт у гэтыя гады звяр нуўся да... паэзіі. І ў ёй працягваў сцвярджаць ідэю змаганьня за незалежную Беларусь. Такая яна новая, мо і не дужа яркая, грань таленту былога сакратара «Нашай Нівы». Ластоўскі-паэт дэбютаваў на пачатку 1922-га, у першым нумары часопіса «Беларускі сцяг».

*Наперад, змагарна наперад!
Да волі цярэблячы троп,
Штодзённа ўскінаем мы гневам
І помсту шлюбуюем на гроб!
Нахрапнаю крыўдай ня ўздзержыць
Вам вольны ў кайданах прастор:
З дум горкіх, з сэрц нашых, гартоўны
Скуем мы з праклёнам тапор.
Праметну заборчасьць, падзелы
І здзекі, і крыўды, і пот;
Бярэсьця і Рыгу, ў дзень судны,
У дзень помсты, памяне народ!
Наездчык -- крыўдзіцель-грабіцель,
Спакойны стурбуем твой сон:
Пасокаю чорнай тваёю
Наш родны угноім загон!*

Знаходзячыся ў няпростых для палітычнай дзейнасці ўмовах, урад БНР на чале з прэм'ерам, тым не менш, мелі адчувальныя поспехі ў вонкавай палітыцы.

У 1920--1923 гадах Вацлаў Ластоўскі наведаў з дыпламатычнымі місіямі Бельгію, Нямецчыну, Ватыкан, Італію, Чэхаславацчыну, Францыю, Швейцарыю. На кожнай урачыстай аўдыенцыі, міжнароднай канферэнцыі, палітычнай нарадзе ён выступае як беларус, ад імя Беларусі і дзеля будучыні Беларусі.

«Панурыя часы агіднага рабства сялян у сваіх паноў мінулі. Цяпер паадзіночных людзей не выводзяць як статак на рынкі і не выстаўляюць на продаж. Але і цяпер, у нашы часы, існуюць перажыткі старога рабства. У нашы часы існуюць народы імперыялістычныя, якія маюць пад сабой, пад сваім панаваннем народы, імі падбітыя. Гэтыя народы займаюць у імперыялістычных дзяржавах месца даўніх рабоў. Іх імперыялістычныя народы адны ў адных купляюць і прадаюць, заваёўваюць і дзеляць».

Кожны здзек з роднага народа -- гэта здзек з яго самога, прэм'ера Ластоўскага. Таму так горка на сэрцы і немагчыма спыніцца кідаць абвінавачанні. Крыўдаў накіпела шмат, цяжкіх і адвечных, нібы насыпаных на грудзях Беларусі курганоў-валатовак.

«І расійцы, і палякі абходзяцца з беларускім народам так як калісь памешчыкі абходзіліся са сваімі сялянамі-прыгоннікамі (...).

Палякі высыкаюць адвечныя пушчы, і грошы за лес беларускі бяруць сабе.

Палякі забіраюць лепшыя беларускія землі і раздаюць прыблудам, якіх надсылаюць з Польшчы (...).

Палякі наслалі на Беларусь сваё чыноўніцтва, паліцыю і войска, якіх павінен карміць паняволены беларускі народ.

Палякі ўсіх тых, хто не маўчаў на польскія крыўды і здзекі, пасадзілі ў турмы і іх налічаюць тысячамі.

Палякі рукамі сваёй паліцыі б'юць і катуюць беларусаў, ды такімі спосабамі, аб якіх ужо даўно былі забыўшыся людзі на сьвеце.

Палякі завялі на беларускай зямлі чужую беларусам польскую мову ва ўсіх урадах і школах»²⁹.

Не жывучы з таго боку Рыжскай мяжы, Ластоўскі выдатна ведае, што і «пад Саветамі» дыхаць не лягчэй. «У Савецкай Расіі «незалежная» Сацыялістычная Беларуская Рэспубліка не мае ні сваіх уласных грошы, ні свайго беларускага войска, ні сваёй асобнай беларускай пошты, ні сваіх чыгунак, ні сваіх прадстаўнікоў за граніцай. Якая ж незалежнасьць, калі грошы ў руках маскалёў, войска ў маскальскіх руках, чыгунка і пошта ў іх і зносіны з заграніцай у іх (...).

Гэтай куртатай «незалежнасьцю» у дадатак кіруе не ўвесь народ, а толькі адна камуністычная партыя, якую аплочвае Масква і якая за гэта верна Маскве служыць, абдураючы народ ды прадаючы яго ў маскальскую няволю».

Куды ні кінь -- усюды клін. І выходзіць, нібы ў вядомым выслоўі пра «абое рабое».

«...ні там, ні тут не мае беларус свабоды... і там і тут знаходзіцца ў няволі, у рабстве. Каторая няволя горшая, Маскальская ці Польская, сказаць цяжка. І саламенны і раменны хамут муляе шыю».

Аднолькава рэзаў, як парушына ў воку, і Варшаве, і Маскве ўрад БНР. Як толькі не абзывалі яго! «Бутафорны», «буржуазны», «марыянеткавы». Найчасцей чаплялі эпітэт «прадажны». Каму прадаліся міністры БНР? Знойдзеца! Калі не магутнай Расіі ці драпежнай «Другой Рэчы Паспалітай», дык хоць Летувіскай Тарыбе.

Яшчэ больш, чым Варшаве і Маскве, урад БНР муляў блізкаму Менску. Двум сонцам на небе не ззяць. І найлепшае развязанне праблемы бальшавікі бачылі ў тым, каб на палітычным небасхіле патухла зорка

²⁹ Ластоўскі В. Прамова ў Жэневе // ДАМЛіМ Беларусі. Ф. 3. Воп. 1. Адз. зах. 257. Арк. 1--8.

прэм'ера Вацлава Ластоўскага. Потым і ўрад БНР расцярушыць будзе прасцей. Таму гэтак дружна 17 сакавіка 1923 года пад час перамоваў паміж прадстаўнікамі беларускіх сацыялістычных партый, што ўваходзілі ў склад ўрада Ластоўскага, і ўрадавымі коламі БССР прагучалі ў Менску папрокі, нібыта бяздарны прэм'ер скампраметаваў беларускі рух у вачах усяго свету і наогул зрабіўся «непапулярны ў дыпламатычных сферах Заходняй Эўропы». Менск (ці не згодна крамлёўскаму сцэнарыю) дае ўстаноўку: Вацлаў Ластоўскі павінен вызваліць пасаду прэм'ер-міністра БНР.

Праз месяц, 20 красавіка, «стары беларускі дзеяч» афіцыйна папрасіў адстаўку ў старшыні Рады БНР спадара Крэчэўскага.

*«Яго Дастойнасці
Спадару Маршалку Прэзыдыума Рады
Беларускай Народнай Рэспублікі*

Высокапаважаны Пётр Антонавіч!

Пры існуючых узаемаадносінах далейшую працу лічу для сябе немагчымай, а дзеля гэтага прашу Вас, ад сягонняшняй даты, лічыць мяне выбыўшым са складу Дзяржаўнай Калегіі».

Публікуючы пазней уласную заяву, Ластоўскі не ўстрымаецца ад пастскрыптума: «Маршалкам Прэзыдыума Рады БНР гр. П.Крэчэўскім назначан выпаўняць абавязкі Старшыні Рады Міністраў грам. Аляксандр Цьвікевіч, які за кароткі час свайго ўрадаваньня здолеў давесці справу ледзь не да разрыву з Літоўскім Урадам, а цяпер, паводле слоў яго, зьбіраецца «хараніць Ластоўскага по першаму разрыду».

Не першы і не апошні раз беларуса задушылі рукамі беларусаў.

Сышоўшы з палітычнай авансцэны пераможаным, Вацлаў Ластоўскі вярнуўся на пакінуты ім аблог, вялікі і шчодры, дзе верыш толькі сабе, сваім ведам і таленту.

«Коштам Беларускага Цэнтра ў Літве»

Яшчэ не паспелі размеркавацца міністэрскія партфелі ў новым складзе ўрада БНР на чале з Аляксандрам Цвікевічам, яшчэ смылела душа ад учынку блізкага паплечніка, а Вацлаў Ластоўскі пачаў рэалізоўваць свае, не абы-якія, планы. Спелі яны даўно, аднак хіба здзейсніш творчыя мары, калі лёс кідае цябе з Рыма ў Берлін, адтуль у Жэневу ці Парыж без заезду ў родныя сцены, дзе цябе цярпліва чакаюць старадаўнія рукапісы, кніжныя фаліянты, груды выпісак. Чакае самы блізкі і дарагі чалавек... Каханая Стаха, маці твайго спадчынніка, Юраські ³⁰. *«Ваценька Даражэнькі. Я ўжо даўно чэкаю цябе ў Коўні, а тут маеш табе, ты нат ня ведаеш, ці прыедзеш перад Жэнэвай (...) Я ад пятага ўжо не пішу табе, бо лічыла, што сёмага Ты будзеш у Берліне, а сёньня ў дому,»* -- распачна пісала Станіслава мужу, з якім жыла ў цывільным шлюбe не першы год і звыклася падзяляць цяжар неспакойнага жыцця.

«Чала я не хіліў прад сілай» -- паэтычным радком прызнаецца экс-прэм'ер Беларускай Народнай Рэспублікі (у тым ліку, рэч ясная, і перад сілай абставін), і з усім імпэтам няўрымслівай натуры абяруч возьмецца за выданне «месячніка літаратуры, культуры і грамадзкага жыцця» пад незацяганай, а таму трошачкі нечаканай ды роднай назваю *«Крывіч»*.

«Прыступаючы да выпуску ў сьвет першай беларускай часопісі, пасьвячонай, у першы чарод, служэньню беларускаму мастацтву і культуры, -- абвесцілі

³⁰ Паводле звестак з ліста Ганны Язэпаўны Дылы (г.Саратаў) за 23 красавіка 1993 года аўтару гэтых радкоў.

ва ўступным слове рэдактары Вацлаў Ластоўскі і Кляўдыюш Дуж-Душэўскі, -- рэдакцыя мае на мэце ня толькі абслужыць у роднай мове духовыя вымаганьні сярэдняга беларускага інтэлігента, але і прылажыць усіх высілкаў да адшуканьня шляхоў к самавызначэньню Беларусі ў сферы духоўнасьці. Увесь час рэвалюцыі ўсе нашы сілы былі ўсе ськіраваны ў старану абароны палітычных пазіцый, клалася на гэты бок многа ахвярнай і труднай працы, ніва ж нашай культурнай працы была пакінута выключна ініцыятыве і засабам паасобных дзеячоў. У выніку атрымалася значнае папярэджаньне працы палітычнай перад культурнаю.

Разрыў, «папярэджанне» найперш для асобы Ластоўскага, прыроджанага даследніка гісторыі, крытыка, філолага, празаіка. «Крывіч» нібыта засноўваўся не столькі на патрэбы беларускай культуры, колькі пад вымаганні неардынарнай натуры Влада. Вымогі ў яго паўставалі значныя, мяркуючы хаця б па запланаваных для часопіса раздзелах: 1) літаратурнага, дзе меліся друкавацца не толькі айчыныя, але і «лепшыя творы ўсясьветнага пісьменства», дзеля чаго «Крывіч» не шкадуе сваіх старонак на пераклады (найчасцей, праўда, адаптаваныя) з ангельскай, дацкай, «індыскай», ісландскай, польскай, рускай, фінскай, эстонскай моў; 2) навукова-крытычнага, які ахопліваў «зарысы і манаграфіі па беларусаведаньню» ад антрапалогіі да філасофскіх і этнаграфічных доследаў; 3) запісках, дзе падбіралася «рознае» аб беларусах і беларускай гісторыі; урэшце, інфармацыйны раздзел з водгукамі-рэцэнзіямі на выдадзеныя ў Беларусі і пра Беларусь кнігі.

І як даўні пачынальнік Францішак Скарына прыхвааў сваё імя ў адмысловых акравершах «*Пісал доктор Скоринич Францискус*», «*Делал доктор Скоринич Франціскоус*», так цяпер Вацлаў Ластоўскі

зашыфроўваў уласнае імя і прозвішча крыптанімамі, зацвярджаючы, тым не менш, асабістае аўтарства шматлікіх матэрыялаў.

Возьмем наўздагад любы нумар (Крывіч. 1926, № 1). У раздзеле «*Запіскі*» чытаем загаловкі і подпісы пад артыкуламі. «*Беларускія «крыўскія» друкі ў Тыльзіце*» -- **В.Ластоўскі**. Услед за ім, як бурштынавыя пацеркі, нанізваюцца запар літары, што складуцца ў слаўныя каралі імя ды прозвішча. Сачыце! «*Доўлід*» -- **Л.А.**; «*Эпітэт сьмерці Кастуся*» -- **С.Т.**; «*Навязі і кудмяні*» -- **О.У.**; «*Праф. М.К. Любавскі і акад. С.Ф. Платонов аб Крывічоў*» -- **С.К.**; «*Дзіцячы слоўнік*» -- **І.В.**; «*Аб напісаньні пачатковага ўроку ў крыўскай мове*» -- **А.Цл.**; «*Карэнь «гал» і выводныя ад яго словы і паняцьці ў крыўскай мове*» -- **Л.А.**; «*Карэнь «корс», «корх», выводныя ад яго словы і паняцьці ў крыўскай мове*» -- **У.Л.**; «*Аб слове мурава*» -- **А.С.**; «*Сонечнае калясо*» -- **Т.О.**

І так круг за кругам уздымалася, перакочвалася паўз ковенскі тын святло і слава «*Крывіча*». Калі не хапала літар ці каб разнастаіць подпісы, грунтоўныя (і не зусім) публікацыі аздаблялі лацінскія: *Miles, Philologus, Peregrinus, Veritatis*. Або штось блізкае, крэўнае мясцінам дзяцінства: Пагашчанін.

Зразумела адно: без Вацлава Ластоўскага, ягонаў тытанічнаў, самаадданай працы не стаўся б з'яваў нацыянальнаў культуры ковенскі беларускі часопіс.

З'явай, прыглушанай больш чым паўстагоддзем маўчаньня, сталася і аповесць Власта «*Лябірынты*», апублікаваная на старонках «*Крывіча*» (1923, № 2, 3, 6). Твор, насычаны нястрымнаў гістарычнаў фантазіяў -- бяспрэчная вяршыня творчасці Ластоўскага-празаіка. Чытаеш і разумееш: феномен Уладзіміра Караткевіча для беларускаў літаратуры быў запраграмаваны. І праз дзесяцігоддзі ўвасобіўся.

Не ўвасобленым, хіба, застаўся тэрмін «*крывіч*» («*Крывія*»), хросным бацькам якога Ластоўскі меўся стаць, усяляк прапагандуючы ягонае выкарыстанне аж

да афіцыйнага назову замест «беларус». У друкаваных працах ён імкнуўся паслядоўна карыстацца наватворам, не кажучы ўжо аб прыватнай карэспандэнцыі. Адзін з яркавых прыкладаў -- чарнавік ліста да эстонскага прафесара Андэрсана, які захаваўся ў асабістых паперах Ластоўскага. *«Мы, Крывічы, занадта позна заняліся сваёй рэабілітацыяй, -- растлумачваў рэдактар ковенскага часопіса аднаму наважанаму эстонскаму прафесару, -- самі яшчэ не збіралі і не пэчаталі свайго фальклора, а тое, што напечатана рускімі і полякамі, страшна іскуверкана ў угоду палітычнай тэндэнцыі, імгненьняў даказаць, што мы не яўляемся самастойнымі ні ў вобласці мовы, ні этналогіі.*

(...) У наш час мы імгненьняў вызваліцца ад нелепага тэрміна «беларусы», які, аднак, глыбока ўкораніўся ў масах, імгненьняў заступіць яго тэрмінам «Крывічы», па прыкладу украінцаў, эвалюцыянаваўшых з малоросаў. Для гэтай мэты вельмі каштоўна зварнуць як магчыма больш аргументаў ў карысць назваў «Крывічы», а таксама паведаваць аб тым, што не ўсе нашы суседзі лічаць нас «русамі» (як мне вядома, к ліку такіх належаць і эстонцы), і што мы па свайму паходжанню больш звязаны з народамі Прыбалтыкі, за якімі мы ішлі ў часы перасялення народаў (...) Словам, даказаць карысць і зварнуць, што мы, будучы блізкімі ў мове і нацыянальнасці (аслаўяніўшымся монголам), антрапалогічна і этнаграфічна ішлі сапраўды асобным тыпам».

Канцэпцыя, у якой палітыка сутыкаецца з навукай. І ўсё ж палітыка ходзіць здалёк ад творчай стыхіі. Акуніся ў апошнюю з галавой, і цябе раптам наведаюць невядомыя, залатыя сны. Поўныя радасці ад доўгачаканага жніва. Тады ў падарожным дзённічку лічыш вартым занатаваць: «Перад выездам з Жэневы

сьніў, што я знашоў у зямлі скарб з сярэбраных манет. Што капну, то горсьць серабра кругом старога пня, урэшце адварнуў кавалак пня, аж і той сярэбраны. Былі пры гэтым Юстын ³¹ і Бацька. Увесь засыпаўся серабром аж па грудзі».

Аднак, «жатва многа, а делатель мала» -- мог з поўным правам паўтарыць ў Коўні Власт прызнанне, якое вырвалася колісь з ягоных грудзей у прадмове да «Кароткай гісторыі Беларусі». Праўда, дзякаваць Богу, цяпер ён не адзін. Але што можна зрабіць двума-трыма парамі рук на недагледжанай гістарычнай дзялянцы Крывіі, калі працы непачаты край?! Ды хаця б наступнае.

Прадакол

Сходу ініцыятыўнай групы па арганізацыі святаванья чатырсталежняга юбілею беларускага друку (1525--1925).

Прысутныя: В.Ластоўскі, К.Дуж-Душэўскі, А.Ружанец-Ружанцоў.

Слухалі:

1. Аб патрэбе ўшанаванья 400-летн. юбілею.

2. Распадзел чыннасці.

3. Плян бліжэйшай дзейнасці.

а/ Апрацаваньне праспэкту спавешчанья;

б/ Склікаць сход грамадзян у праводную суботу 26.04.1924 г. у памяшк.б. Б[еларускага] Мін[істэрства]; в) запрасіць да бліжэйшага ўдзелу ў працы гр. В.Боева, От. Корчынскага і пр[афесара] Буйневіча і пр. Шэбедзева...

³¹ Ластоўскі Юстын (Гладкі-Ластоўскі; Юры Ластоўскі, нарадзіўся блізу 1870 г.; год смерці невядомы) -- старэйшы брат Вацлава, пэўны час актыўны дзеяч Беларускага нацыянальнага камітэта ў Вільні; супрацоўнічаў з Антонам Луцкевічам; пазней (1921) уваходзіў у склад Беларускага клуба ў Коўні. Гл.: ДА Летувы. Ф. 40, воп. 4, адз. зах. 105, арк. 16.

Пастанавілі:

Прызнаць патрэбным святкаванне ў 1925 г. Дзеля гэтага заарганізаваць «Камітэт 400-летняга юбілею беларускага друку».

Чыннасьць распадняліць гэтак: Старшыня -- В.Ластоўскі; сэкрэтар -- А.Ружанцоў; скарбнік -- К.Душэўскі».

За ўсім гэтым адчуваецца постаць будучага неадменнага сакратара БАН з выдатнымі здольнасцямі арганізатара навукі, а беручы шырэй -- Недменнага сакратара Беларускага Адраджэння.

Як Скарына на пачатку XVI стагоддзя навекі асвяціў Прагу беларускім словам, як другі Францішак на схіле XIX стагоддзя выданнем кракаўскай «Дудкі беларускай» наблізіў да нас далёкую сталіцу Пястаў, гэтак і Вацлаў Ластоўскі ў 20-я гады XX стагоддзя шырокай грамадскай чыннасцю, выпускам «Крывіча» і дзесятка падручнікаў ды арыгінальных кніг запаліў зорку Каўнаса-Коўні на неабсяжнай карце беларускай культуры.

Разуменне вартасці, годнасці Асобы спадарожнічала Ластоўскаму ўсё жыццё. Калі між ім і асобай паўставала непаразуменне, Власт высакародна працягваў руку на сустрэч у імя агульнае справы. «Мінулае даў я ўжо ў забудзь», -- пісаў Власт-Верашчака свайму былому папличніку па «Нашай Ніве», Антону Луцкевічу 24 жніўня 1924 года ў жэнеўскім гатэлі «Альпы» і тлумачыў прагу прымірэння не згаслымі крыўдамі ад звадак, якія, відаць, заставаліся жыць у памяці, але тым, што ён «прыйшоў да пераконання, што нашай справе патрэбны аўтарытэты і што пакуль іх у нас не будзе, будзе адзіна анархія, а дзеля таго, што Вы адзін з тых, які найбольш палажыў у нашу справу, я свой голас даю за Вас»³².

³² Да Летувы. Ф. 582, воп. 1, адз. зах. 14, арк. 39.

У імя агульнае справы Ластоўскі падаваў не толькі «голас». Не жывучы ў раскошы, Вацлаў знаходзіў магчымасць і сродкі падтрымаць беларускіх культурных дзеячаў у Літве, Латвіі, Польшчы. Просьбы надараліся самыя нечаканыя. «Ваш пісьменны стол, куплены Вамі ад мяне ў часы нямецкае акупацыі, стаіць без ніякага ўжытку ў першым пакоі кнігарні на Завальнай вул.», -- паведамляў на Каляды 1923 года з Вільні Францішак Аляхновіч. «Калі дазволіце мне ім заапекавацца, ён будзе захоўваны ў мяне ў дэпозыце цэлы, чысты, нязнішчаны -- і ў кожную часіну магу перадаць яго туды, дзе скажэце», -- запэўніваў малады драматург, прызнаючыся: «У мяне цяпер надта мала мэбляў, і я бы з вялікай удзячнасцю карыстаўся б ім, калі б пазволілі». Хто знаёмы з Аляхновічавай «Няскончанай драмай», той нібы падгледзеў ненапісаную драматургам сцэнку.

Найчасцей даводзілася падтрымліваць капейчынай. *«Дня 19-га кастрычніка 1924 г. падпісаны атрымаў ад сп. Ластоўскага як аднаразовую надзвычайную студыйную дапамогу 150 (сто пяцьдзесят) літаў. -- Адольф Клімовіч, студ. агранаміі на чэскай Палітэхніцы ў Празе».*

Або іншая распіска, адшуканая сярод архіўных папераў: *«Гэтым сведчыцца прыняцце ў касу Беларускай Сэкцыі К.М. Лігі ў Празе ад сп. В.Ластоўскага 100 (сто) літаў на пакрыццё коштаў зьвязаных з арганізацыйнай чыннасцю ўспомненай Сэкцыі. Скарбніца М.Галубянка».* Апошняя лістамі з Прагі ўсяляк імкнулася пацешыць «старога нацыянальнага дзеяча»: «Што да студэнцтва, ці намячаюцца дзеячы, пакуль што куюцца ў цішыне, у скрытасці, а за нейкі час праявіцца-аб'явіцца -- на здзіўленне ўсім беларусам і, магчыма, свету».

Падобныя сцверджанні для чынных натур кшталтам Влада -- найлепшая зарука, мацнейшая за банкаўскі вексель, што заащчаджаны капітал укладаецца ў надзейныя акцыі.

Вацлаў Ластоўскі яскрава разумеў неабходнасць

падрыхтоўкі маладых кадраў і іх вырашальную ролю для будучага станаўлення незалежнай Беларусі. Пошук, адбор і апека над беларускімі студэнтамі ва універсітэтах Эўропы напачатку 1920-х гадоў увайшлі ў штодзённыя клопаты прэм'ер-міністра Ластоўскага.

Пра дапамогу блізкім людзям і гаворкі доўгай не вялося. Іх Вацлаў разумеў з паўслова. «Дарагоўля тутака вялікая, трэба быць немцам, каб жыць», -- скардзіцца з Берліну Кляўдынош Душэўскі, эксдзяржаўны сакратар ва ўрадзе Ластоўскага, чакаючы ад апошняга на даляровую ін'екцыю, каб хоць жывым выбрацца з Нямецчыны. І адразу «расплочваецца», приводзячы некалькі слоўнікавых назіранняў, бо ведае, што для апантанага збіральніка народнай лексікі яны -- вагой золата (з Душэўскім Власт ужо паспеў выдаць «Слоўнік геаметрычных і трыгамэтрычных тэрмінаў і сказаў»): «Яшчэ адно слова. Ёсьць сярод назваў пакояў у англійскай мове «Hall» (голь), у нямецкай «*Diele*». Гэта пакой, у якім маюцца сходы наверх. Чытаў я ў аднэй архітэктонічнай кнізе расейскай такую з большага фразу: «В русском языке нет названия для этой комнаты, пожалуй лучше всего будет называть эту комнату русским словом вестибюль [падкрэслена адрасатам. -- Я.Я.]. Кумэдна! А пабеларуску вельмі спрытна можна гэты пакой назваць. Ён мае такія прыметы: 1. -- ёсьць у ім сходы, 2. -- ён служыць для таго, каб у ім схадзіцца, 3. -- ён зьяўляецца лучнікам усёй кватэры. Я яго назваў -- сходня».

І без аніякага пераходу ці то жартам, ці ўсур'ёз лупіў у новым абзацы: «Ці ты чуў, што Буга ³³ зварыяцеў. Мусіць, ад пісаньня слоўніка. Мы думаем прыняць меры, каб з Табой слоўнік не зрабіў тое ж. Пільнуйся, брат».

³³ Буга Казімер (1879--1924) -- выдатны летувіскі мовазнаўца, прафесар Дзяржаўнага універсітэту ў Коўні, аўтар шматлікіх мовазнаўчых прац па летуаністыцы. Некралог пра яго, напісаны Алесем Смаленцам, Ластоўскі змясціў у «Крывічы» (1924. N 2 (8). С. 109--110).

Просьба і сяброўскае папярэджанне паляцелі з Берліна 14 жніўня 1924 года. Праз колькі месяцаў «Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік» выйшаў у Коўні ў друкарні А.Бака памерам блізу 17 тысяч слоўнікавых артыкулаў. Некаторыя з іх мелі не толькі перакладны, але і этымалагічны і энцыклапедычны характар. «Домовой (...) дух, які апякуецца домам і сям'ёй; Дамавік, Дамавы, эпітэты < варыятны>: Дзедка, Гаспадар, Сам. Жыве ў кожным доме; мейсца яго аселасьці печ, запечак. Калі Дамавы здаволены -- усё ручыць гаспадару, калі загневаны чаго -- сыплюцца розныя няшчасьці і напасьці. Уквеленага Дамавіка можна ўласкавіць зарэзаўшы над гальнём чорнага пеўня і вымеўшы тым гальнём хату. Дамавік штогод гуляе сваё вяселье, 30 сакавіка ад золаку да поўначы, тады ён можа з шалу вясёласьці нарабіць шкоды...» І далей утрая даўжэйшае апісанне паводзін і вонкавага выгляду дзедкі-дамавіка.

Ластоўскі-фалькларыст, Ластоўскі-этнограф ці не заўсёды меў перавагу над Ластоўскім-мовазнаўцам.

У творчым даробку Влоста «расійска-крыўскі» слоўнік стаўся важкім коласам. Зярняты да яго ён стаў падбіраць, нагадаю, яшчэ з 1902 года. На жаль, адсутнасць спецыяльнай філалагічнай адукацыі адбілася на слоўнікавай структуры. Толькі прыроджанае моўнае чуццё і яркія літаратурныя здольнасці Вацлава дапамаглі яму стварыць даведнік шмат у чым аўтарскі, з выразнымі індывідуальна-творчымі рысамі. Вынашаная Ластоўскім-гісторыкам і палітыкам ідэя-канцэпцыя самастойнасці Беларусі-Крывіі, натуральна, знайшла сваё месца ў слоўніку. Найперш, у прадмове: «Наша мова тады толькі здолее развіцца, калі патрапіць выявіць сваю выразна зарысаваную індывідуальнасць, а гэтым самым дакажа рацыю свайго існавання і калі патрапіць абараніцца ад асымілюючага ўплыву суседніх грамадных народаў: Расійцаў, Палякаў, Украінцаў», -- даводзіў ковенскі мовазнавец. «Дзеля гэтага трэба

памятаць, што кождае чужое слова занесенае ў мову, асымілюе, зьлівае мову з суседзкай, забівае яе асобны характар, а таму трэба, асабліва пішучы, высцярагацца ўжываць сходныя з суседзкімі словамі, хоць-бы яны і былі ў мове, а браць такія, якіх няма ў чужынцаў, але існуюць у здаровай нашай народнай стыхіі».

Калі ў «здаровай народнай стыхіі» не знаходзілася адпаведнікаў, курс браўся на новатворы. Пераважна з-за іх да «Падручнага расійска-крыўскага слоўніка» як нарматыўнага сёння належыць падыходзіць умоўна. З адваротнага боку, кіруючыся сучаснымі лексікаграфічнымі параметрамі, у ковенскім даведніку бачыцца цэлы комплекс перакладных і тэрміналагічных слоўнікаў. Пасля асноўнага лексічнага масіву ў 760 старонак ідзе руска-беларускі слоўнік асабовых імёнаў -- «*Крыўскі (беларускі) іменьнік*», слоўнік арніталагічных тэрмінаў «*Назовы птахай*» і батанічных -- «*Іменьнік расьцін*». Пры канцы пададзены слоўнік беларускай вайскавай тэрміналогіі «*Вайсковая каманда*».

Як колісь «*Кароткай гісторыяй...*» так цяпер «падручным» слоўнікам Ластоўскі спяшаўся задаволіць надзённы попыт. Больш нарматыўныя «Беларуска-расійскі слоўнік» і «Расійска-беларускі слоўнік», складзеныя Міколам Байковым і Сцяпанам Некрашэвічам, з'яўца на колькі гадоў пазней.

Яшчэ не выйшлі карэктурныя адбіткі ўсіх слоўнікавых аркушаў-сшыткаў, як Вацлаў зноў жыві ідэяй годна адсвяткаваць 400-годдзе беларускага друку ў Вільні. Ужо тады ва ўяўленні Ластоўскага ўзвышаўся важкі том «Гісторыі беларускай кнігі», аднак адужаць яго з налёту даследчык не меў ніякай магчымасці. А пакуль што, у 1925 годзе, нібы размінаючыся-трэніруючыся перад тытанічным узлётам, гісторык публікуе «Летапісец Вялікага княства Літоўскага і Жамойтскага» паводле спісу Рачынскага, перадрукоўваючы твор з «Поўнага збору рускіх летапісцаў», том XVII. Ён у літаральным сэнсе прымяраўся да будучай лебядзінай

песні: у «Летаніца» і ў «Гісторыі» аднолькавы памер старонак -- 31 на 23 сантыметры, што можа тлумачыцца фарматам закупленай паперы. Колькі яе спатрэбіцца на «Гісторыю» -- не ведаў сам аўтар. Праца над ёй не спынялася два апошнія гады.

Якая частка айсберга адкрылася свету, а якая заста-лася пад вадою, перш чым той велічна выплыў вясною 1926 года ў ковенскай друкарні Сакалоўскага і Лана, колькі аўтарскіх дум і парыванняў увасоблена ў ім, колькі бяссонных начэй прайшло ў шліфаванні агляду «звыш 1000 важнейшых рукапісных кніг, грамат, ста-радрукаваных кніг з пачатку зараджэння беларускага пісьма (X ст.) аж да XIX стагоддзя», колькі практычных захадаў да выдання фаліянта прыклаў аўтар -- застаецца толькі здагадацца.

Афармленне будучага выдання Ластоўскі загазаў славутаму мастаку Мсціславу Дабужынскаму, які жыў тады ў Летуве. Ілюстрацыйны матэрыял падбіраўся па каліву з розных сховішчаў -- прыватных і дзяржаўных. Вось адзін абразок высокіх турбот і клопатаў Ластоўскага-кніжніка:

«Высокапаважаны Пане Д-ру Сьвянціцкі.

Апіраючыся яшчэ на віленскае наша бачаньне, пазваляю сабе Вас патурбаваць сваімі клопатамі. Да працы, якую я гатую да друку, мне патрэбны знімкі са старых кніг, друкаваных на Беларусі, а наймен-на (...) Ваша бібліятэка славіцца багатым сабраньнем старадрукаў, думаю, што некаторыя з гэтых кніг у Вас знойдуцца ў арыгіналах, а рэшта маю надзею ўпрасіць Вас, Пане Доктару, адшукаць у розных выдавецтвах. Праца, якую я хачу распачаць гэтага лета, будзе мець нагаловам «Гісторыя беларускай кнігі», спроба белару-скай бібліяграфіі. Дзеля гэтага я ўжо цяпер прыгатавую клішэ...»³⁴

³⁴ Дзіўна адкрыць для сябе праз дзесяцігоддзі, што ай-чыны энцыклапедычны даведнік «Францыск Скарына і яго час» (гэтым капітальным выданнем на права ганарылася б любая нацыя) прозвішча вучонага не прыгадвае.

Застаецца моўчкі дзівіцца цягавітасці і волі Вацлава Ластоўскага (зрэшты, як шмат чаму, праробленаму даследчыкам), каб, седзячы ў Коўні, адрэзанаму ад славянскай стыхіі, здзейсніць навуковы подзвіг, беспрэцэдэнтны ў беларускім кніжніцтве. Ягоны ўчынак, самавітую нештодзённую працаздольнасць жывіў прыклад Скарыны.

Ці не з адчайнага пачуцця непрымання жахлівай неадпаведнасці паміж гістарычнай праўдай і тагачаснай афіцыёзнай навукай (у кожную эпоху ў нечым дагаджальнай да прадажнасці) паўставала «Гісторыя Беларускай (Крыўскай) кнігі: Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзя»?

«Няма больш занябанай дзедзіны ў сьветавай пісьменнасці як гісторыя паняволеных народаў, -- зусім не з «літаратурнага» боку пачынаў прадмову складальнік. -- Вышэйсказанае асабліва кідаецца ў вочы, калі ўзяць якую-коледы галіну нашай, крыўскай, гісторыі. То знача гісторыі народу, каторы, ня так яшчэ даўно, жыў сваім самаістым палітычным і культурным жыцьцём. Супярэчнасць між сьведчаньнем гістарычных помнікаў і асьвятленьнем іх сучаснай пісьменнасцю -- проста паражаячая. Беручы ў рукі гістарычную кнігу часовых нашых пераможцаў, ня ведама чаму больш дзівіцца, ці іх безкрытычнасці, ці паражаячай умеласці тэндэнцыйна выкарыстоўваць аб'ектыўныя сьведчаньні гісторыі»³⁵.

Ад шчырай узрушанасці, мяжуючай з эсістычнасцю, палемічнасці таўшчэзны фаліянт у 776 «бачын» адно выйграе, успрымаецца цэльна, чытаецца не па-навуковаму суха, а цяплей, жывей. Паасобным

³⁵ Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спроба паясьніцельна кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзя. | Апрацаваў В.Ластоўскі. Выдана коштам беларускага цэнтру ў Літве. Адціснута ў друкарні Сакалоўскага і Лана. - Коўна, 1926.

рэцэнзентам грамадзянская пазіцыя складальніка здасца тут не да месца. «Пры слабасці апісаньня помнікаў у кнізе В.Ластоўскага мы зашмат спатыкаем непатрэбных разважаньняў агульна гістарычнага характару: аб «Крывіі», аб палітычных адносінах літоўска-беларускай дзяржавы да суседзяў,» -- канстатаваў Сцяпан Некрашэвіч, не заўважаючы, як у тым самым сказе, праз кропку з коскай, крытычная ацэнка робіцца станоўчай: «...зашмат таксама ўдзяляецца месца і развіцьцю асветы на Беларусі, з прычыны чаго праца В.Ластоўскага набывае ўжо характар не гісторыі кнігі, а гісторыі асветы на Беларусі побач з пералічэньнем беларускіх рукапісных і друкаваных помнікаў»³⁶.

Зусім іншай настраёвасцю прасякнуты адзін з першых водгукаў на «Гісторыю беларускай (крыўскай) кнігі», надрукаваны «*Przeglądem Wileńskim*» пад гучным загаловам «Капітальнае выданне».

«Гэты вонкава адмысловы том не менш варты здзіўлення як велізарны інтэлектуальны зрух гісторыка беларускай літаратуры. Хіба ўжо даўно рыхтаваўся Ластоўскі да гэтага выдання, але тое зусім не змяняе нашага здзіўлення імпануючай скрупулёзнасцю, з якой выканаў свой намер, даруючы беларускаму народу гісторыю ягонага пісьменства, якім слухна мог ганарыцца перад іншымі народамі. Перапісаць такі твор было б довадам нештодзённай працавітасці. Тым больш захапляемся Ластоўскім, бо ён чалавек не першай маладосці, здароўя досыць слабога, у дадатак, стала заняты чыннай палітыкай.

Аднак чаго толькі не здзейсніць гарачая, шчырая,

³⁶ Некрашэвіч С. В.Ластоўскі. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі // *Асьвета*. 1926. N 5. С. 168.

бескарыслівая любоў да айчыны, спалучаная з багатымі ведамі і сканцэнтраванай воляй?!»³⁷.

Тым не менш сур'ёзны вучоны Яўхім Карскі, аўтар не менш капітальнай працы «Беларусы» досыць сурова паставіўся да «Гісторыі ў беларускай (крыўскай кнігі)», адзначыўшы, што яна «у руках студэнтаў ці не спецыялістаў можа прынесці зло». І патлумачыў: «Яна можа прывесці да распаўсюджання памылковых поглядаў, выказаных тут аўтарам пра дыяпазон беларускага пісьменства».

Удакладняючы, скажам так: «прынясе зло» для навуковай моладзі. Той, якой належыць у першую чаргу ў навуцы пра кніжніцтва не блытаць два жанры: гісторыю кнігі і гісторыю літаратуры. Калі апошня аперуе паняццямі рукапіснай спадчыны, творчай індывідуальнасці пісьменнікаў, зменаў стыляў, мастацкіх напрамкаў, дык для першай метадалогія адна: гісторыя кнігі як чагосьці цэльнага, непадзельнага. Ластоўскі ж мог двойчы, тройчы згадваць адну і тую ж пазіцыю: як рукапісны варыянт, адшуканы дзесь у кляштары, як асобны твор у царкоўным ці свецкім зборніку і як асобнае кніжнае выданне, што ў практыцы бібліятэказнаўства недапушчальна.

Але і цяпер кожны, хто хоць аднойчы крапе рукамі, разгорне цяжкі фаліант «Гісторыі Беларускай (Крыўскай) кнігі», у момант зразумее, што ён -- годная вяршыня для любога творцы.

³⁷ *Roxolanus. Kapitalne dzieło Przegląd Wilenski. 1927. N 10. Акрамя гэтага, за межамі Беларусі прагучалі іншыя станоўчыя водгукі: /Cerny A./ Slovansky prehled. 1926, roc. XYIII.*

Трагічная памылка

«Зьдзяйсненне сапраўднае суверэннасці нашага народа, сапраўднае незалежнасці адбудзецца толькі ў Вільні, ці... нідзе. Менск -- этап у развіццы і поспе нашае ідэі», -- напіша Антону Луцкевічу з Прагі ў перадавагоднюю ноч, 29 снежня 1925 года, малады Уладзімір Жылка. «Максімалізм» гэтага выказвання тлумачыцца найперш уражаннем паэта ад Луцкевічавага артыкула «Вільня ў беларускай літаратуры». У сваю чаргу, Жылкавы «Вершы аб Вільні» з дыямантавым радком «*О, Вільня, крывіцкая Мекка!*», натхнілі Луцкевіча на згаданы артыкул. Не менш слухным у Жылкавым лісце падаецца сцверджанне (таксама прыватнага характару) з нагоды магчымага адкрыцця літаратурнага аддзела ў «Беларускай Ніве», друкаванай трыбуне Беларускай сялянскаработніцкай грамады: «Адной палітыкай далёка не ўгонім». У паэтавым уяўленні палітыка ўсяго «надстройка», а народу «трэба будова».

Да сярэдзіны 1920-х гадоў бальшыня беларусаў на эміграцыі спакваля прыходзіла да высновы: адбудова беларускай дзяржаўнасці найбольш рэальная ў Савецкай Беларусі. Прызнанне Менска адзіным цэнтрам нацыянальнага адраджэння адбылося на так званай II Усебеларускай палітычнай канферэнцыі ў Берліне 12-16 кастрычніка 1925 года, наладжанай Аляксандрам Цвікевічам з відавочнай мэтай: роспуск урада БНР на карысць БССР. Задуманае бальшавіцкімі спецслужбамі атрымалася, хоць з юрыдычнага боку акт не меў законнай моцы: урад Цвікевіча Прэзідыум Рады БНР не зацвярджаў. Аб'яўленая міністрамі Пракулевічам, Зайцам і іншымі адстаўка -- факт з іхнай уласнай біяграфіі. «Навошта Вы гэта зрабілі?» -- настойліва дапытваўся ў Цвікевіча рэзкім голасам Міхась Чарот, ідучы з ім па Фрыдрыхштрэсэ, даводзячы ці не словамі Аркадзя Смоліча: «Гэта памылка! Пакуль вы былі тут, за мяжой, нам лягчэй было там весці нацыянальную

палітыку...»

Трохі раней, у жніўні 1923 года, Жылка ў лістах да Антона Луцкевіча не па-маладому трапна заўважыць: «Камуністы ў груньце варожы беларускай сялянскай стыхіі і нашай нацыянальнай ідэі. Усё, што робіцца ў Менску (а ня столькі той работы, як галасу), ёсьць ня ласка, а ўступка з бою. Жаданьне бел[арускіх] камуністаў манапалізаваць беларускі рух -- тактычны крок...»

Магчымым тактычным крокам пракамуністычнай Беларусі сталася ладжаная ўвосень 1926 года Інбелкультам навуковая канферэнцыя па пралемах рэформы беларускага правапісу. На яе запрасілі вучоных з паў-Эўропы, у тым ліку і суайчыннікаў. Ад пражскіх беларусаў прыехаў Уладзімір Жылка, ад латвійскіх -- Кастусь Езавітаў, ад летувіскіх -- Вацлаў Ластоўскі. З Заходняй Беларусі прарваўся неяк адзін Францішак Аляхновіч. Ні Антону Луцкевічу, ні Браніславу Тарашкевічу, ні Янку Станкевічу, ні Ігнату Дварчаніну польскія ўлады візаў на выезд не далі.

На Акадэмічнай канферэнцыі Ластоўскі выступіў катэгарычным прыхільнікам кірылічнага шрыфту. «Паложаная ў аснову крывічанскай (беларускай) пісьменнасьці кірылаўская азбука ў яе «гражданскай», ці больш правільна рэнесансавай стылізацыі, -- пры рэформе, а не рэвалюцыі, не вымагае замены на якую-колечы іншую (скажам, лацінскую), азбуку, -- адстойваў у сваім дакладзе вучоны. -- Пераход бязмала тысяча-летняй крывічанскай пісьменнасьці на другую азбуку -- гэта «царскае сячэньне», на якое можна наражаць толькі хворы аб'ект, калі ён знаходзіцца паміж жыцьцём і сьмерцю». Выбраны старшынёй Графічнай камісіі, Ластоўскі прапанаваў скасаваць *й* і *ў*, а замест літар *е*, *ё*, *ю*, *я* карыстацца дыграфамі *ie*, *io*, *iy*, *ia*; звонкае «г» таксама абазначаць дыфтонгам «кг». «Пасьля такой рэформы пісоўня будзе выглядаць гэтак», -- падводзіў рысу мовазнаўца, падаючы за ўзор урываек з твораў любімага ім Максіма Багдановіча: «*Калі скончылася сіем тысяч*

*год ад ствареньня сьвіту, Хрыстос ізноу зышоу на зямлі і хадіу па іоі, каб споунілася тоіе, аб чым казалі прарокі»*³⁸.

Ластоўскі відавочна тут не меў рацыі, бо ўжо існавала сучасная практыка пісьма. На складаныя праблемы моўнай рэформы Ластоўскі глядзеў пераважна вачыма глыбокага спецыяліста па старажытнай літаратуры.

У напісаных неўзабаве «Уражаньнях з паездкі ў Беларускаю Радавую Сацыялістычную Рэспубліку» рэдактар «Крывіча» больш дэтальней спыніцца на ўбачаным ім «савецкім ладзе жыцця», чым на мовазнаўчых праблемах. Ад канферэнцыі ў памяці трывала засталася «ўсякая адсутнасьць духу партыйнасьці»³⁹, калі выносілі бюст Леніна з залы паседжаньняў, уквечанай бела-чырвонымі стужкамі. У асабістых паперах госць канферэнцыі вёз у Коўню пісульку Цішкі Гартнага: «Дзядзька Ластоўскі! Трэба ў Вашым выступленьні падкрэсьліць патрэбу рэформы правапісу, абвергнуўшы словы Некрашэвіча «ня варт разгляду з боку канферэнцыі»⁴⁰. Грэла сэрца пашанотнай увагаю і запіска ад Якуба Коласа: «Ці чыталі «Сымона-Музыку»? Якая Ваша аб ім думка?»⁴¹. Яшчэ ў сакавіку 1912 года паэт абяцаўся сакратару «Нашай Нівы» скончыць паэму «гэтым летам»⁴². Выкананне абяцання доўжылася больш за дзесяцігоддзе. Так што кароценькая запіска перадавалася невыпадкова.

³⁸ *Працы Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14--21 лістапада 1926 г.) / Пад рэдакцыяй С.Некрашэвіча і У.Ігнатоўскага. Менск, 1927. С. 145--146.*

³⁹ *Так ацэніць рыжскі «Голас беларуса»*

⁴⁰ *ДАМЛіМ Беларусі. Ф. 3. Воп. 1. Адз. зах. 359. Арк. 66.*

⁴¹ *Тамсама. Арк. 67.*

⁴² *16 снежня 1912 года Якуб Колас пісаў з Пінска: «Даражэнькі Пане Вацлаве! Атрымаў я Ваш ліст. Быць у Вільні цяпер не давядзецца -- трэба пільна быць дома.*

Гэтаксама як і запрашальны білет з нагоды 20-гадовай літаратурнай дзейнасці Я. Коласа на «таварыскі банкет», зладжаны 26 лістапада 1926 года «у памяшканні сталоўкі № 6 (Ленінская вул.) а 10 гадзіне ўвечары». Якуб Колас па-ранейшаму цаніў крытычны і мастацкі густ колішняга сакратара «Нашай Нівы», у тым сумневу не застаецца.

Не засталася і ў Вацлава Ластоўскага сумневу на конт будучага паспяховага развіцця беларускай культуры «пад Саветамі». Так канчаткова выспеў намер пераехаць. Бо тут можна зрабіць больш.

У 1924--1926 гадах, як ні круці, параўнанне выходзіла на карысць Радавай Беларусі. Адкрыты першы універсітэт (гэта нічога, калі прафесура ў ім ды большыня студэнцтва не беларускамоўныя), дзяржаўныя тэатры (на адкрыццё драматычнага тэатра ў Віцебску запрасілі удзельнікаў Акадэмічнай канферэнцыі), Інстытут беларускай культуры (які вось-вось ператворыцца ў нацыянальную Акадэмію навук).

А што побач? У Латвіі тамтэйшая паліцыя «выкрывае» нібыта «беларускую манархічную арганізацыю», якая нібыта ставіць мэтай адарваць Латгалію ад Латвіі. Ад І. Пігулеўскага, К. Езавітава Ластоўскі даведваецца ўсё да драбніц: як хворага Івана Краскоўскага, дырэктара Дзвінскай гімназіі, усю ноч пратрымалі пры ператрусце гімназічных пакояў; як у падлеткаў пыталіся: «*Кто вам внушил, что вы белорусы?*», «*Вы себя считаете белорусом или признаете белорусом*», а з выпускнікоў здзекваліся адкрыта: «*Каким министром в Белоруссии Вам предложено быть?*» Нават сівая латышка, настаўніца адной з беларускіх школак, пасля допыту, душачыся

Напісаць раней я ня мог -- усё німа таго часу. І гэты час так марна ідзе, што і не бачыш яго. Некалі навет напісаць ліст. Нічога я тут не зрабіў, а гэта рэжа мяне ўсё роўна, як нож. Шкода мне, што мой Сымон Музыка пакінен па сярод дарогі» (ДАМЛіМ Беларусі. Ф. 3, воп. 1, адз. зах. 223, арк. 1).

слязьмі, прызналася, што вымушана перавесціся ў іншае месца, іначай ёй пагражае турма.

У Летуве ноччу з 16 на 17 снежня 1926 года адбыўся палітычны пераварот. Дзякуючы вайскавай уладзе ён прайшоў «планава і вельмі хутка». У інтэрв'ю для прадстаўнікоў прэсы, прэм'ер-міністр новага ўраду Вальдэмарас, ён жа па сумяшчальніцтве і міністр замежных справаў, заявіў, што замежная палітыка ўрада не змяняецца і што з Польшчай «немагчымы ніякі стасункі да таго часу, пакуль Вільня будзе заставацца ў руках Польшчы». Так што «Крывіцкую Мекку беларусы палітычна страцілі не ў снежні 1939-га. І не ў снежні 1926-га.

Гэтымі днямі ў самой Беларусі сталася вялікае свята: чарговае ўзбуйненне БССР. Пачаўшы ў канцы 1920 года з 6 паветаў Менскай губерні, Савецкая Беларусь, узгадаваўшы на тым невялікім абшары свой нацыянальны актыў, праз тры гады ўжо займела 22 паветы (з Віцебшчынай і Магілёўшчынай уключна). І вось новае далучэнне -- Гомельшчыны з 700.000 беларусаў. Такім чынам, насельніцтва Савецкай Беларусі дасягнула 5 мільёнаў 200 тысяч жахароў. «Факт далучэння Гомельшчыны вельмі радуе кожнага беларуса, -- пісаў ковенскі часопіс «Покліч» (1927, N 1) -- радуе не толькі таму, што да Менску далучан вельмі важны гаспадарча-эканамічны цэнтр, радуе і таму, што сам факт далучэння сьведчыць аб узмацненні беларускай справы».

На чарзе паўставала далучэнне Смаленшчыны ⁴³.

⁴³ У сувязі з ўзбуйненнямі тэрыторыі Беларусі ўзнік гэтак званы «мангольскі праект» -- характэрная праява бальшавіцкага экспансіянізму. Праект прадугледжваў узняцце паўстання беларусаў у Польшчы, выхад БССР з складу СССР і вайну з Польшчай за Заходнюю Беларусь. У выніку утварылася б Беларуска-Народна-Дэмакратычная Рэспубліка пад пратэктаратам СССР (як ў выпадку з Мангольскай Народнай Рэспублікай). А папярэдне, каб прадэманстраваць поспехі нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, і былі праведзеныя ўзбуйненні БССР.

Мара беларусаў пра волю і роўнасць, не забітая вякамі чужынскага панавання забораў, на вачах здзяйснялася. «Дзякуючы аб'ектыўным знешнім палітычным чыньнікам і мудрай палітыцы ўраду Радзянскай Беларусі, каля Менска сабрана ўжо ад Усходу тры чацьвёртых этнаграфічна-беларускіх зямель, -- падлічвай ва «Уражаньнях ад паездкі...» Ластоўскі. -- Астаюцца яшчэ ў складзе Масковіі этнаграфічна-беларускія часьці Смаленшчыны, паўночныя часьці б. Віцебшчыны і Чарнігаўшчыны, але маецца надзея, хоць не без апору маскоўскіх «патрыятычных» чыньнікаў, з часам можна будзе дабіцца далучэньня і гэтых, пітома беларускіх частак да Беларусі». Дзеля гэтага, маўляў, варта і трэба шмат прыкладаць цярылівасці і далікацтва. Мы чужога не просім.

А калі зірнуць на Заход Беларусі?

Польшча працягвала санацыйную палітыку, падпарадкаваную задушэнню ўсяго беларускага. Ластоўскі нават вымушаны звярнуцца ў Лігу абароны правоў, каб чарговай заявай прыцягнуць увагу эўрапейскіх краін да беларускага пытання: «На Заходне-Беларускіх (крывічанскіх) землях, заваяваных Польшчай у 1917--

Аднак беларускія нацыянал-камуністы хацелі выкарыстаць задуманае ў Маскве дзеля аб'яднання ў адной дзяржаве ўсіх нашых этнічных земляў. «Мангольскі праект», на які пакладалі надзеі нацыяналкамуністы і, пэўна ж, нацыянал-дэмакраты, спадзеючыся гэтакім шляхам вызваліць Беларусь з маскоўскае ды польскае няволі, не здзейсніўся. На пачатку 1927 года з дапамогай бальшавіцкіх спецслужбаў у Заходняй Беларусі была разгромленая стотысячная Беларуска-Сялянска-Работніцкая Грамада, а крыху пазней у БССР распачалася ліквідацыя «нацдэмаў», якіх цяпер абвінавачвалі ў спробах адарваць БССР ад СССР (Adamovich A. Opposition to Sovietization in Belorussian Literature (1917--1957). Munich: Institute for the Study of the USSR. 1958. P. 72--72; Урбан П. Беларуска-Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка: Кароткі гістарычны нарыс // Беларускі зборнік. Мюнхэн: Інстытут для вывучэння СССР, 1959. Кн. 10. С. 31--33, 47--48).

1921 г., адбываецца жорсткая расправа польскіх заваёўнікаў над паняволенай беларускай народнасцю. Арыштаваны беларускія паслы ў польскі сейм: Тарашкевіч, РакМіхайлоўскі, Мятла і др., нават бяз згоды Сойму; арыштаваны дырэктар беларускага банка і яго аддзелаў, пісьменьнікі, вучыцялі, грамадзкія і культурныя дзеячы, члены сацыялістычнай арганізацыі -- Грамады, усяго больш 1500 чалавек (...) Польшча сваімі гвалтамі на беларускіх землях папіхае беларусаў да новых метадаў ў справе абароны сваіх правоў...»

Падпісваючы 25 студзеня 1927 года гэты выкрывальніцкі «Ліст да Старшыні французскай Лігі Абароны правоў Чалавека і Грамадзяніна», Вацлаў Ластоўскі не ўчуў першага «званка», што прагучаў у Менску ў святочны навагодні дзень 1927 года: тамтэйшае аддзяленне ГПУ арыштавала ягонага малодшага сябра яшчэ з дарэвалюцыйных часоў, калі той працаваў карэктарам віленскага «Гомана» -- Францішка Аляхновіча. Пасля правапіснай канферэнцыі Францішак неабачліва папрасіў грамадзянства і пабыў савецкім падданым усяго чатыры дні.

Ластоўскі пажыве на волі пад Саветамі куды больш. Аднак выязджаючы з Коўні 22 сакавіка 1927 года, ён яшчэ не ведаў, што пакідае сваю «друкарскую Прагу» назаўсёды. Спыніў жа выданне «Крывіча» прымусова, бо летувісы «перасталі лічыць уздым беларускай справы як спрыяльны Летуве палітычны фактар».

Яшчэ ў студзені 1925 года Вацлаў турбаваўся, ці можа «разлічваць на субсідыю для далейшага выдання «Крывіча»? У адказ летувіскі ўрад, падвышаючы фінансаванне «да 5000 літаў на нумар у 120 балонак», усё часцей даваў зразумець «неактуальнасць беларускай справы». У хвіліну разгубленасці і адчаю Ластоўскі адкрыта выказаў набалелае куратару беларускасці ад урада спадару Ёнінасу:

«Два гады таму я ўзяў цяжкое заданьне з верай, што чым далей, тым к лепшаму пойдзе ў Літве беларуская

справа, на жаль, сталася наадварот, сталася не па прычыне беларускай»⁴⁴.

Ці надоўга можа хапіць энэргіі, калі даводзіцца ў таго ж Янінаса прасіць «пазваленьне адкрыць дзьверы ў суседні пакой вольнай кватэры», бо ўначы «проста душымся без паветра»?

У Менску Ластоўскаму прапанавалі пасаду дырэктара Беларускага дзяржаўнага музея і загадчыка кафедры этнаграфіі пры Інстытуце Беларускае культуры⁴⁵.

Ён працуе і ў «Камісіі жывое беларускае мовы» побач з Язэпам Лёсікам, Янкам Купалам, Іванам Бялькевічам, Пятром Бузуком, Уладзіславам Чаржынскім (старшыня камісіі -- Сцяпан Некрашэвіч, сакратар -- Адам Багдановіч), плануе падрыхтаваць у друк альбом беларускага народнага арнаменту. Працуе шмат і плённа. Вось некалькі скупых штрыхоў з «Хронікі беларускае культуры», якую веў часопіс «Польмя»: «В.Ластоўскім перададзены ў тэатральны музей ІБК архіў тэатру Буйніцкага (1910--1911), які складаецца з 13 афіш, 17 праграм і інш.» (1927, N 4); «В.Ластоўскі піша новую вялікую працу аб Беларусі -- «Матэрыяльная культура Беларусі». Праца ахоплівае пэрыод ад XVI да XX стагоддзя» (1927, N 8); «Колегія Нар.Кам.Асьветы зацьвердзіла камісію па ахове помнікаў старасьветчыны ў БССР. У склад гэтай камісіі ўваходзяць: т.т. -- Некрашэвіч, Ластоўскі, праф. Федзюшын, Ляўданскі і праф. Сэрбаў» (1928, N 2); «Інбелкультам утворана камісія пад старшынствам В.Ластоўскага для падрыхтоўкі да выдання першага польска-беларускага і беларуска-польскага слоўніка» (1928, N 4).

Пад ягонай рэдакцыяй пачынаюць выходзіць этнаграфічныя зборнікі (у першым жа выпуску сам рэдактар надрукуе дужа цікавае даследванне «Прочкі і разлучыны»).

⁴⁴ *ДА Летувы. Ф. 582, воп. 1, адз. зах. 48, арк. 228-230.*

⁴⁵ *Апошнюю -- на палову штатнай адзінкі, па сумяшчальніцтве з правадзейным сяброўствам у ІБК.*

А яшчэ -- ладзіць экспедыцыі. «Гэтымі днямі вярнулася ў Менск этнаграфічная экспедыцыя Інбелкульта і Беларускага Дзяржаўнага Музею на чале з неадменным сакратаром ІБК т. Ластоўскім, -- паведамляў той самы часопіс «Полымя». -- Экспедыцыя наведала шмат паселішчаў Случчыны і Мазыршчыны і сабрала шмат рэчаў матэрыяльнай і духоўнай культуры і народнага мастацтва. БДМ закупаў да 1000 розных мастацкіх тканін, рознай вопраткі, разьбы па дрэве і шмат інш. Апроч гэтага экспедыцыя знаёмілася на месцы з рознымі прадметамі, якія маюць архсалагічнае і гістарычнае значэнне.

Мастак-фатограф т.Гальмачан зрабіў да 300 фатаграфічных здымкаў тыпаў, арнаментаў і інш.

Паміж рэчамі вопраткі экспедыцыя здабыла вельмі цікавую мужчынскую кашулю асабага крою, нахшталт грэцкага «Сакоса», праславянскага тыпу, якую даўней апрааналі мужчыны ў вялікія ўрачыстасці або захоўвалі на сьмерць».

Няхай апошняе сцверджанне выглядае легендарна-містыфікацыйным (у духу «гістарычных» песень пра Вітаўта і інш. падобнага жанру, упершыню друкаваных ў «Крывічы» і ці не стылізаваных самім рэдактарам-гісторыкам), аднак крыж майстра Богшы 1161 года, больш вядомы пад назвай крыжа Еўфрасінні Полацкай -- гэта ж не міф! Славуты твор выплыў з нябыту пад час адной з адмысловых экспедыцый, наладжанай Ластоўскім у Полацк. Наша нацыянальная святыня была ўратаваная. Рэквізаваны ўладамі крыж знайшлі ў мясцовым фінадзеле, дзе тамтэйшая большавіцкая басата ўжо вылуপлівала з яго каштоўныя камяні.

І ў Савецкай Беларусі Ластоўскі працягваў працаваць гэтак жа самааддана і тытанічна, як у Коўні. «У наступную восень ў памяшканні БДМ будзе наладжана выстаўка ўсіх гэтых рэчаў», -- такім абяцаннем, відавочна са слоў дырэктара БДМ, закончыла «Полымя» сваё паведамленне. Ці хто ведаў тады, што «у на-

ступную восень» Ластоўскага чакае звальненне з дырэктарскай пасады. І не толькі з дырэктарскай.

Увосень 1928 года адбылося «Сьвята ўсіх беларусаў». Так назаве Ластоўскі ў адным з інтэрв'ю доўгачаканы акт утварэння Беларускай Акадэміі Навук. «... і ў вянку культурных здабыч, дасягнутых у апошнія гады народамі СССР пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі, прыбудзе яшчэ адна яркая зорка. Яна будзе сьведчыць усім і назаўсёды, што ў саюзе працоўных усяго сьвету -- найлепшая запарука свабод і правоў усіх народаў. Працоўныя ж масы Заходняе Беларусі, беларусы Латвіі, Літвы, рассыпаныя па Эўропе і Амерыцы, годна прымуць гэты гістарычны акт урада БССР, маючы яшчэ адзін цвёрды доказ, што духоўны цэнтр усіх працоўных беларусаў -- Менск»⁴⁶.

У імя Беларусі і дзеля будучыні айчыны Вацлаў Ластоўскі ішоў на супрацоўніцтва з усімі партыямі, рухамі, урадамі.

Як калісь у часы прэм'ерства і плённай працы ў Коўні, калі атрыманыя за «Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік» (10 000 літаў) і за «Гісторыю беларускай (крыўскай) кнігі» (5000 літаў) ганарары дазвалялі яму падтрымліваць беларускае студэнцтва ў Празе (ды і не толькі ў Празе), так і цяпер на пасадзе Неадменнага сакратара акадэмік Вацлаў Ластоўскі імкнецца матэрыяльна дапамагаць заходнебеларускай інтэлігенцыі. Калі ў пратаколах Прэзідыума БАН сустракаюцца пастановы адлічыць 50 даляраў Язэпу Драздовічу за наасланы матэрыял або заплаціць Рыгору Шырму 200 рублёў з разліку па 2 рублі за кожную запісаную фалькларыстам песню, мне бачыцца ў тым клопат і неадменнага сакратара Беларускай Акадэміі навук.

Ластоўскі заставаўся дзейным не толькі ў акадэмічных сценах. Пра гэта сведчыць кніжачка нейкага А.Платуна «Нацыянальна-культурнае будаўніцтва

⁴⁶ Ластоўскі В. Утварэнне Акадэміі Навук -- сьвята ўсіх беларусаў // *Савецкая Беларусь. 1928. 16 кастр.*

ў БССР», якая выйшла ў 1930 годзе ў надзённай тады серыі «Да Усебеларускага камсамольскага політбою». У раздзельчыку «Цяжкасьці ў культурным будаўніцтве» аўтар паскардзіўся на актыўныя «вылазкі беларускага нацыянал-дэмакратызму», скіраваныя «супроць лініі савецкае ўлады на правядзеньне нац. палітыкі»: «... у 1928 годзе была ўзнята дыскусія, вельмі, праўда, кароткая, аб Другім беларускім дзяржаўным тэатры. Рэцэнзія была напісана аб адной з пастацовак Другога бел. дзярж. тэатра. І вось на другі ці на трэці дзень у газ. «Савецкая Беларусь» зьяўляецца адкрыты ліст пяці чалавек: з іх 2 камуністы, адзін кандыдат у камсамол і два такія чалавекі, як В.Ластоўскі і А.Цьвікевіч -- былыя прэм'еры адных з шматлікіх «народных» урадаў.

І вось, у купэ гэтыя пяць чалавек, разам з былымі людзьмі, падпісваюць надзвычайна рэзкі ліст, накіраваны супроць органа Цэнтральнага Камітэту партыі газ. «Зьвязда». У гэтым лісьце гаварылася прыблізна так, што газета «Зьвязда» выступае супроць беларускае нацыянальнае культуры. Гэты ліст характэрны не толькі тым, што ўзводзіў паклёп супроць цэнтральнага органа партыі, але і тым, што, яшчэ раз паўтараю, ён зьявіўся за подпісам двух камуністаў, камсамольца і двух такіх людзей, пра якіх я толькі што казаў, -- поўнае аб'яднаньне па нацыянальнай прыкмеце»⁴⁷.

⁴⁷ Паклаўшы намарна намаганні адшукаць патрэбны нумар «Савецкай Беларусі», тагачаснай «трыбуны нацыянал-дэмакратызму» (нейкі час яе рэдагаваў, пераехаўшы з Прагі, Уладзімір Жылка) з артыкулам за 5 подпісамі культурных дзеячаў «аб'яднаных па нацыянальнай прыкмеце», я зразумеў адно: Ваўдаў Ластоўскі вярнуўся на радзіму будаваць вольную Бацькаўшчыну, і яму нават думка не прыходзіла хавацца ад ідэйных апанентаў. Чаму ж не падтрымаць Тодара Глыбоцкага, які лічыць, што калі ў нас не хапае арыгінальнага рэпертуару, дык лепш будзем перакладаць «заходне-эўрапейскія клясічныя п'есы», чым «карыстацца ахвосьцямі Масквы» (накшталт «Бронецягніка 14-69») ...

Тым часам у краіне, у тым ліку і ў храме навукі, заводзіліся новыя парадкі...

3 першага жніўня да першага верасня 1929 года Ластоўскаму выпаў апошні, праведзены ім на волі, казённы адпачынак. З 18 да 26 верасня ён выбраўся разам з Сцяпанам Некрашэвічам у ваколіцы Слуцка, Семежава, Краснай Слабады і Старобіна «для вывучэння гэтых раёнаў з боку этнаграфіі і мовы». Фактычна, яны праходзяць гераічнымі сцэжкамi слуцкага паўстання, узнятага іхнімі паплечнікамі-эсэрамі 27 лістапада 1920 года супраць бальшавікоў. Жалоба ляжала на сэрцы і ў тых, хто часова наведаўся ў Семежава, і ў тых, хто заставаўся жыць ля жвіровых магіл бацькоў і братоў.

Па іроніі лёсу, вярнуўшыся са Слуцкай вандроўкі, акадэмік Ластоўскі атрымаў неардынарнае даручэнне: разам з геалагам Міхайлам Грамыкам («прыцягнуўшы прадстаўніка ад Белдзяржбуда») яны мусяць «знайсці 4--6 камянёў для Маўзалея Леніну». І не абы сабе так, а памерам і якасцю «як меншы са знойдзеных раней камянёў». Тэрмін -- казачны: не доўгі, але і не кароткі -- да снежня месяца.

О, што месяцы?! Тут не вядома, як дзень да вечара ператрываць у дранцвеючай ад жаху сталінскай імперыі...

Аднак брулі і іншыя - вызвольныя - настроі. Успрыманне свядомай беларускай грамадскасцю тагачаснай палітычнай атмасферы даволі яскрава характарызуецца ананімным вершам, які нелегальна пашыраўся ў БССР.

*За ўсе краі, за ўсе народы народы сьвету,
І што былі, і прыйдуць што пасьля,
Аздобленае горкім, цьмяным цьветам,
Зазнаць нам гора лёс благі паслаў.*

*Скараліся і моўчкі ўсё прыймалі:
Самохаць можа прыйдзе лепшы час.*

Як лісьцінку на поплаве качалі
І зневажалі чужаніцы нас.

Калёнія праз некалькі сталецьцяў,
Наедак ненажэрным груганом...
Я прысягаю — праклянуць нас дзеці...
За апяшаласьць нашу нам праклён.

На плечы ганьбы мы прынялі многа:
Нявольніцтва, жабрацтва навокол.
Сьлязьмі сясьцёр чужынцам мыем ногі,
Заместа песен — стогны бедакоў.

Прыціх наш край: ад гутарак аскома...
Прыціх наш край: маўчаць, ўсе маўчаць.
Свабодай карыстаюцца сачкомы
Каб тых, хто мысьліць, у вастрог саджаць.

Дакуль чакаць і варажыць павінны?
Пакуль раса ня выесьць вочы нам...
З усіх бакоў над нашаю краінай
Спялася нясузьветная мана.

На нашым карку торг спраўляе смела
Масква з Варшавай, з Рыгай і Літвой,
І наша змучанае катам цела
Штогодна новай кроіцца мяжой.

Масква сусвету вушы прашумела
Пра самавызначэньне аж да зор.
Смаленск дзе? Нэвель? Гомель дзе падзела?
Стварыла Гомельскі ганебны калідор.

.
.
.
.

*Мы цацкай нейкай для чужынцаў сталі,
Пасьмешышчам для сьвету ўсяго.
Як быццам мала ў нашай волі сталі,
Як быццам у сэрцах нашых згас агонь.*

*Браты мае! Даволі ашуканства,
Гасьцей да хаты выправіць пара.
З лазы заплаканай спляцём ім кайстры
Для нарабаванага ў нас дабра.*

*Сьялды іх гідкія пяском пасыпем,
Пясочкам сьветленькім пасыпем іх,
Каб гэтай шумы, акупантаў-злыдняў
Апошні водгук прагучэў і сьціх.*

*А не, — дык надармо ўсё, жыцьцё надарма,
Лажыся ў яму Сам, Народзе мой, —
Пакуль ты сам ня будзеш гаспадарыць, —
Не разьвітаешся з жабрацкай калітой.⁴⁹*

Камуністычны спрут распускаў свае мацуны.

Бо трэба мець мужнасць выходзіць на вуліцы Менска, калі маскоўская «Правда» друкуе артыкул пад яскравым загалоўкам «Вылазка нацiонал-дэмакратав в Минске. «Труды» агента Пилсудского в издании Академии наук БССР», дзе пра цябе гавораць, што ты «откровенно показал своё национал-демократическое лицо, приютив на страницах книги (...) заклятого врага Советской Белоруссии»⁵⁰...

⁴⁹ Верш апублікаваны віленскім часопісам «Беларуская культура» (1927. № 1. С. 25—36) з пазнакай: Менск. 29 верасьня 1926 г.

⁵⁰ Правда. 1929, 8 окт.

Спяшаючыся адрэагаваць на маскоўскую публікацыю, напрыканцы тыдня, у пятніцу, 11 кастрычніка 1929 года Прэзідыум акадэміі «рэзка асудзіў зробленую памылку, прызнаў недапушчальным надрукаваньне ў выданьнях Акадэміі працы ворага Савецкай Беларусі Я.Станкевіча, і правільна падкрэсьліў ролю і задачы Савецкай Акадэміі, як акадэміі пралетарскае дзяржавы».

Бо «хто такі аўтар артыкула Я.Станкевіч -- працоўныя масы Беларусі добра ведаюць», -- запішуць ў пратаколе № 33 паседжання Прэзідыума Беларускае акадэміі навук. -- Ведаюць яго як «патэнтаванага рэакцыянера і клерыкала, які ў апошнія гады цалкам запрадаўся польскаму фашызму, ведаюць яго зараз як чарнасоценца і заўзятага ворага Савецкай Беларусі і ўсяго Савецкага Саюзу».

Без усмешкі не прачытаеш. А тады кроў стыла ад падобных камедыяў лёсу.

Ці не падладжанай энкавэдысцкай трагікамедыяй з элементамі дэтэктыву быў разыграны сам арышт Вацлава Ластоўскага і Сцяпана Некрашэвіча на параходзе «Тобольск» на Обі, 21 ліпеня 1930 года, куды накіроўваліся вучоныя даследаваць побыт землякоў у далёкай Сібіры? Хіба не ведаў пра месцазнаходжанне ахвяры старшы ўпаўнаважаны сакрэтна-аператыўнага аддзела АДПУ Беларусі т. Сікорскі, даючы 18 ліпеня пастанову: *«Гр-на Ластоўскага Вацлава Юстынавіча, які жыве ў г.Мінску на пл. Свабоды ў д.15, кв.8 а ці які знаходзіцца ў навуковай камандзіроўцы ў Сібіры, неадкладна арыштаваць...»?*

Праз доўгія і пакутныя 10 месяцаў зняволення, допытаў, голаду, бяссоння, маральных здзекаў у турмах Масквы і Менска іх адправяць зноўку, ужо этапам, у той «пугаючай прастор», што ляжыць за Масквой і які ў нашым народзе адвеку атаясамліваецца з адным дранцвеючым на языку словам-кленічам -- «Сібір», без падзелу на Прыўралле ці Заўралле, Паволжа, казахскія

стэпы, маўклівую тундру, тайшэцкую тайгу, без адрознення Далёкага Усходу ад Чукоткі, Магадана ад Калымы і нават Салавецкіх астравоў ад астравоў Шпіцбергена.

Гэтаксама, як на захад ад нас жыхары Эўропы атаясамлівалі 1/6 частку планеты адным ёмкім, «кандовым», бо не імі прыдуманым, словам -- «ГУЛАГ».

На шляху да Праўды няма смерці

Усім ахвярам, асуджаным па справе СВБ («Саюз вызвалення Беларусі»), першапачаткова задуманай у пракуранных кабінетах НКВД як САБ («Саюз адраджэння Беларусі»), прызначылі каму тры, каму дзесяць гадоў канцлагераў (болей тады яшчэ не давалі), каму высылку ў глухія весі і пасёлкі «Сібіры». Ластоўскаму на 5 гадоў дасталася амаль сталіца -- Саратаў. Цэнтр Ніжне-Волжскага краю (з 1934 года -- цэнтр Саратаўскай вобласці). Ён уладкаваўся на пасадку загадчыка Аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў бібліятэкі Саратаўскага ўніверсітэту. Напэўна, з прычыны глыбокай павагі пракурораў-гэпэўнікаў да чалавека, з першых дзён вядзення следства аб'яўленага сцэнарыстамі «караюшчага» ведамства галоўным ідэолагам і кіраўніком Саюза вызвалення Беларусі. На вокладках 29 тамоў матэрыялаў следства па СВБ, захаваных у адпаведных архівах (бо хоць з амаль сцёртым, але ўсеўладным грыфам «Хранить вечно»), так і прадубліравана: *«Дело по обвинению В.Ю. Ластовского и др.»*.

Пацяклі дні, месяцы, гады працы ў загойваючай сэрца і душу бібліятэчнай цішы сярод самых верных і мудрых сяброў -- кніг. О, пры належных варунках, людскіх адносінах твая 90 асуджаных на вечнае пілігрымства сыноў Беларусі маглі б пакінуць чалавецтву не 29 тамоў паранаічных пытанняў з выбітымі ў

іх адпаведнымі «прызнаннямі» (бо ведама, якое пытанне -- такое адпавяданне) у недаступных і сённяя архівах, а 29 *exegi monumentum*. Велічных, як вяршынная ў лёсе аднаго з іх «Гісторыя крыўскай кнігі».

Ды хіба назавеш паўнаваргаснай навуковай працай вывучэнне старажытных фаліянтаў, пісаных нярэдка роднаю моваю тваіх продкаў ды таксама воляю неспагаднага лёсу закінутых на нямераныя прасторы Расіі, калі даводзіцца раз-пораз хукаць на задубелыя пальцы, курчыцца гадзінамі ў шапцы, паліто, валёнках? Бо на ацяпленні апусцелых бібліятэк паліва ашчаджаецца для іншых кабінетаў. Самы чалавечны ў свеце ўрад меў рацыю. Большасць стараных чытачоў гэтак жа старанна цяпер будавалі незлічоныя аб'екты пяцігодак, а ў начы дыханнем грэлі выстылыя баракі. Кнігі ж не паскардзяцца. Бо гэта ўжо адышоўшыя людскія душы.

Хіба ўяўлялася колішняму сакратару «Нашай Нівы», што ў сорок восем гадоў будзе накіравана яму згасаць невыносна далёка ад Бацькаўшчыны? Ён гэтулькі не паспеў зрабіць для Радзімы. І не паспее. Не паспее дапісаць дзівосную нацыянальную Калевалу, задуманую яшчэ пад час напісання «Беларускага радаводу», дзе ажывалі ў адной дзеі Волаты, Дубы і Курганы, Пакацігарошак і Салавей-разбойнік, Дажбог і яго каханне да Майі, Ярыла Сонцалікі і злы Чарнабог, Яшчар і Волас, Жыцень-спарыш і Цётка страшная, рэкі і лясы, вісячыя жалезныя сады, млыны, гумны, хаты з дамавікамі, гномамі, вадзянікамі, лесунамі, чарадзеямі, ваўкалакамі, Будзімірам, Купалкаю... А над імі валадар жыцця і смерці -- спрадвечны Кон.

А раптам яшчэ задуманае можна будзе здзейсніць? Нават у такіх варунках...

На густа спісаных аркушах, адрасаваных бацьку Максіма Багдановіча, саратаўскі выгнанік з дзіцячаю вераю стане запэўніваць, не так суцяшаючы шмат старэйшага Адама Ягоравіча, колькі сябе, аб прызначаным чалавеку нармальным веку ў, ні многа ні мала, сто гадоў.

Хіба пад час этнаграфічнай экспедыцыі на Мазыршчыну ён на ўласныя вочы не бачыў «работаючага на сенокосе старіка 120 лет»? Так што яны ў параўнанні з ім -- маладзёны. Мудрыя маладзёны, якія ўжо ўмеюць цаніць хвіліны, дні, гады жыцця. Само Жыццё і Волю. І надыход развітальнага, зрэшты, мала вырашальнага ў асабістым жыццёвым календары апошняга дня.

Да нядаўняга часу дзень смерці Вацлава Ластоўскага заставаўся невядомым. У лічаных энцыклапедычных нататках, шматлікіх эмігранцкіх юбілейных артыкулах дата канца ягоных зямных пакутаў пазначалася проста «1938». Схільныя да прынцыповай дакладнасці навукоўцы, кшталтам даследчыка-архівіста Генадзя Кісялёва, у адсылках няпэўна пазначалі «1938» (?).

Нятленны архіў ГПУ-ДПУ--НКВД-НКУС--КГБ-КДБ... літасціва даў магчымасць паставіць, урэшце, здаецца, кропку.

Паўторна арыштаваны 20 жніўня 1937 года ўпраўленнем НКВД Саратаўскай вобласці, Вацлаў Ластоўскі, праз 5 месяцаў катаванняў, 23 студзеня 1938 года як «агент польскай разведкі і ўдзельнік нацыянал-фашысцкай арганізацыі» рашэннем Ваеннай Калегіі Вярхоўнага Суда Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік («Сібір» у кубічным вымярэнні) быў асуджаны да вышэйшай меры пакарання.

23 студзеня 1938 года прыгавор над сынам Юстына і Ганны Ластоўскіх, над былым сакратаром «Нашай Нівы», былым прэм'ер-міністрам Беларускай Народнай Рэспублікі, неадменным сакратаром ІБК, былым акадэмікам і неадменным сакратаром БАН прывялі ў Саратаве -- горадзе, дзе нарадзіўся і пахаваны Мікалай Чарнышэўскі -- да выканання.

Расстралялі.

Калі пры сустрэчы даўнія знаёмыя не пазнаюць сябра -- кажуць, «ён разбагацее».

У высылцы Вацлаў Ластоўскі не разжыўся, хоць ягоны даўні знаёмец, вучоны сакратар Інбелкульта, дырэктар БДТ-І (цяпер Нацыянальны тэатр Беларусі імя Янкі Купалы) Язэп Дыла, таксама арыштаваны ў ліпені 1930-га і асуджаны на 5 гадоў высылкі ў Кунгур, прыбіўшыся ў Саратаў, пры спатканні не пазнаў Влада -- гэтак ён пастарэў.

Згодна народным прымхам і забабонам, Вацлаў Ластоўскі павінен быў дажыць ці не да ста гадоў. Бо яшчэ пры жыцці на яго з'явіўся... некралог.

Развітальнае слова пра ахвяру бальшавіцкіх рэпрэсій надрукаваў «*Przegląd Wileński*».

«Застаюся пад свежым уражаннем весткі пра смерць Вацлава Ластоўскага, -- пісаў ягоны даўні прыяцель, хтосьці Адам Саладух. -- Бо ён належаў да людзей, паўз якіх не пройдзеш абыякава... Чалавек ідэі. Праз усё жыццё верны ёй адной. Стала і бескарысна служыў ёй. Той ідэяй была Беларусь, яе адраджэнне»⁵¹.

Роўна праз год некралог спраўдзіўся. Але ніхто з блізкіх, нават ягоная другая жонка Станіслава Пятроўна, не ведалі, калі і дзе заспеў Ластоўскага апошні дзень пакутнага жыцця. Смерць ягоная прайшла легендарна-таямніча. Язэп Дыла, таксама саратаўскі выгнанец, і праз дзесяцігоддзі, напрыклад, прытрымліваўся версіі (запісанай Адамам Мальдзісам у 1960-х гадах), што Ластоўскі загінуў у Магадане ад выбуху пад час пракладкі горнага тунэля для чыгункі.

Адзін з апошніх дакументаў-аўтографай -- заява «*следователю гражд. Корнееву заключенного Ластовского В.У.*».

⁵¹ *Soloduch A. Waclaw Łastowski: (Wspomnienie) // Przegląd Wileński. 1937. N 1-2. S. 5--6.*

«В состоянии маразма после 38 часового конвейерного допроса я под угрозой ареста моей жены согласился дать показания жертвывая собой, чтобы спасти жену. Вследствии моего заявления был составлен протокол следствия, на основе моих ложных показаний. Я добивался карандаша и бумаги на другой же день, но получил бумагу только сегодня. Спешу сообщить гражданин следователь, что мои ложные показания сводят следствие на ложный путь. Я живу между двумя ужасами: ареста жены и ужаса ложного показания. Прошу следствие понять, что я мог дать такие показания только в состоянии психоза, выседев 38 часов на стуле, при угрозе ареста друга моей жизни, инвалида жены».

Падпісваючы яго, вязень нібы заставаўся ў жахлівым сомнабулічным сне, што доўжыўся пакутліва доўга. Замест «1 октября 1937 года» Ластоўскі паставіў «1931».

За ўвесь пасляваенны час мастацкая спадчына Вацлава Ластоўскага перавыдавалася толькі аднойчы, у эміграцыі ⁵².

Сёння мы абавязаны прамовіць слова падзякі тым, хто самаахвярна, пачынаючы ад першага, хай сабе і заўчаснага, але прарорачага некралогу, і да ўрачыстай сесіі, наладжанай у Лондане у гонар стагоддзя з дня нараджэння ⁵³, захоўвала памяць пра таленавітага ідэолага нашага адраджэння. Нязводнай крыніцай для суайчыннікаў паўставала яснае перакананне, што, адкрываючы гістарычнае мінулае Радзімы, Ластоўскі служыў Праўдзе.

⁵² Власт (Вацлаў Ластоўскі). Творы. Мюнхен, 1956.

⁵³ Баршчэўскі А. Навуковы семінар, прысвечаны стагоддзю з дня нараджэння Вацлава Ластоўскага ў Лондане // Ніва (Беласток). 1983, 27 ліст.

А на шляху да праўды няма забыцця. Яшчэ пад час першай вядомай урачыстасці, праведзенай у Менску да 60-годдзя з дня нараджэння выдатнага дзеяча сябрамі Беларускай Самапомачы, успамінамі пра юбіляра падзяліўся Вацлаў Іваноўскі. Паводле сведчанняў апошняга, з-пад рукі Ластоўскага выйшлі не толькі манаграфіі, апавяданні, вершы, але і адметныя малюнкi, а таксама «собскія спробы ў скульптуры». Адна з іх -- драўляная фігура Хрыста, які пакутліва «углядаецца, што з ягонай верай сталася»⁵⁴.

Угледзьмасься і мы ў наш шлях апошняга стагоддзя. Несмяротная «вера» Вацлава Ластоўскага -- Беларусь-Крывія прайшла праз Слуцкі збройны чын, Курапаты, Хатынь, Чарнобыль і не згінула.

Тым самым даючы надзею на ўваскрашэнне з паняверкі.

⁵⁴ *Акадэмія на чэсьць В.Ластоўскага // Беларуская Газэта (Менск). 1943. 27 кастр. № 82.*